

Фонд EVZ «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (EVZ stiftung «Erinnerung, Verantwortung, Zukunft») з 2016 р. в рамках програми **Facing Antisemitism and Antigypsyism** проводить аналіз даних, організовує обмін ефективними стратегіями протидії антисемітизму та ксенофобії щодо ромів, займається розробкою рекомендацій та реалізацією практичних проектів.

Протягом 2017 року в Україні було реалізовано проект «Аналіз даних і розробка рекомендацій в боротьбі з антисемітизмом та ксенофобією щодо ромів в Україні: за рівні права та рівні можливості».

Проект реалізовував Конгрес національних громад України (КНГУ) спільно з фундацією «Громадська альтернатива» (Харків) та Регіональним благодійним фондом «Резонанс» (Львів) за фінансової підтримки Фундації EVZ – «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (Німеччина).

Погляди, висловлені в цій публікації, належать колективу авторів та можуть не збігатися з позицією Фонду EVZ «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». Автори несуть відповідальність за зміст.

НАД ПУБЛІКАЦІЮ ПРАЦЮВАЛИ:

Авторський колектив: В'ячеслав Лихачов, Ольга Веснянка, Олена Грабовська, Богдана Гурій, Марія Ясеновська, Катерина Дайнеко .

Верстка та дизайн: Дана Верстак

Редагування української версії: Олена Зварич

Англійський переклад: Антоніна Смірнова, Кирило Данильченко

Відповідальні за випуск: В'ячеслав Лихачов, Людмила Бондаренко

Координатор проекту: Людмила Бондаренко

У публікації та медіа матеріалах сайту проекту (www.kngu-recommendations.org) використані фотографії Ілони Істоміної, Національного медіа центру «Територія реформ», Інформагентства «Накіпело», Кризового медіа центру в Києві, Lviv Press Club.

Медіа-підтримка проекту: Ромське радіо Chiriklo, Конгрес національних громад України.

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ

Під час роботи в рамках проекту авторський колектив звертався за консультаціями до науковців і науковиць, представників і представниць єврейської та ромської громад як в Україні, так і в інших країнах, правозахисників і правозахисниць.

Висловлюємо щирю подяку всім, хто долучилися до співпраці у дослідженні та розробці рекомендацій: Йосифу Зісельсу, Наталії Зіневич, Ользі Жмурко, Миколі Юрченко, Стефанії Кулаєвій, Анні Ленчовській, Ірині Віртосу, Тетяні Хорунжій, Михайлу Тяглому, Анатолію Подольському, Надії Уфімцевій, Юліусу Ростасу, «Культурно-просвітницькому товариству ромів «Терніпе», Ромському Жіночому Фонду «Чіріклі», Ромському радіо Chiriklo, Коаліції з протидії дискримінації, ромській програмній ініціативі МБФ «Відродження», а також колегам і друзям з єврейських та ромських громад, які брали участь в консультаціях, опитуваннях і інтерв'ю, а також круглих столах та прес-конференціях в рамках проекту в Києві, Львові та Харькові.

ЗМІСТ

Вступ

1. Роми і євреї в Україні: загальна характеристика, історична довідка..... 6
2. Антисемітизм в Україні..... 14
3. Ксенофобія щодо ромів в Україні..... 28
4. Мова ворожнечі: загальні проблеми..... 34

ВСТУП

Протягом 2017 року в Україні було реалізовано проект «Аналіз даних і розробка рекомендацій в боротьбі з антисемітизмом та ксенофобією щодо ромів в Україні: за рівні права та рівні можливості».

Проект був спрямований на аналіз ситуації з антисемітизмом і ксенофобією щодо ромів та на формулювання рекомендацій з протидії цим негативним явищам.

Проект реалізовував Конгрес національних громад України (КНГУ) спільно з фундацією «Громадська альтернатива» (Харків) та Регіональним благодійним фондом «Резонанс» (Львів) за фінансової підтримки Фундації EVZ – «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (Німеччина). Ідею, архітектуру і методологію проекту розробив В'ячеслав Лихачов. Координаторкою проекту стала Людмила Бондаренко (менеджерка освітніх проектів КНГУ).

З ініціативи Фундації EVZ протягом 2017 року подібні проекти здійснювали одночасно в п'яти країнах – Україні, Чехії, Польщі, Угорщині та Литві.

У січні 2017 року експерти з цих країн, які планували за підтримки Фундації EVZ почати роботу з вивчення ситуації з антисемітизмом і ксенофобією щодо ромів та напрацювати рекомендації, зібралися на робочу зустріч у Берліні, під час якої обговорили тематичні рамки проекту і методологічний апарат. У січні 2018 року експерти з Чехії, Польщі, Угорщини та Литви, а також представники Фундації EVZ та запрошені зовнішні експерти зібралися на підсумкову зустріч у Києві.

Під час зустрічі команди, що склалися з науковців та представників громадянського суспільства, ділилися результатами аналізу даних щодо антисемітизму та ксенофобії щодо ромів у своїх країнах, обговорювали стратегії та рекомендації протидії для політиків, медіа, державних структур та громадянського суспільства.

Організаційну підтримку заходу забезпечив Конгрес національних громад України.

Як з'ясувалося на загальній підсумковій зустрічі, в кожній країні група експертів працювала за власною методикою, обираючи різний фокус і механізм дослідження.

Протягом 2017 року в Україні в рамках проекту КНГУ здійснив аналіз факторів, які можуть впливати на прояви антисемітизму та ромофобії, зокрема, в частині діючого законодавства, медійної політики, соціальних процесів, виконання існуючих стратегій і програм, а також практик попередження та реагування на подібні прояви.

Було вивчено матеріали існуючих досліджень у цій сфері, здійснено анкетування представників єврейської та ромської громад, взято численні експертні інтерв'ю. Кілька разів експерти проекту виїздили в регіони і вивчали яскраві прояви ксенофобії на місцях. Восени 2017 року у Львові, Харкові та Києві (міста перераховано в хронологічному порядку) було проведено круглі столи, присвячені обговоренню стратегій протидії антисемітизму та ксенофобії щодо ромів. Напрацювання експертів проекту були представлені для зауважень на підсумкових публічних слуханнях, також проведених у Харкові, Львові та Києві.

Над дослідженням працювали Ольга Веснянка (медіа-експертка, правозахисниця, журналістка; експертка Коаліції з протидії дискримінації, тренерка курсу «Толерантність і недискримінація в роботі поліції»); Олена Грабовська (директорка фонду «Резонанс»); В'ячеслав Лихачов (ініціатор проекту в Україні, керівник Групи моніторингу прав національних меншин при КНГУ); Марія Ясеновська (директорка фундації «Громадська альтернатива»; експертка з прав людини, тренерка Молодіжного директорату Ради Європи). За необхідності учасники проекту зверталися за консультаціями до фахівців та залучали інших експертів до вироблення рекомендацій.

Думки і оцінки, які містяться в тексті, належать експертам і експерткам проекту і не обов'язково відображають офіційну позицію КНГУ та партнерських організацій. Підсумковий текст за результатами проекту, що містить аналіз даних і рекомендації, є результатом колективної роботи. Зрозуміло, за всі факти і оцінки несуть відповідальність автори та авторки. Фонд «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (EVZ) не несе відповідальності за зміст тексту.

Проект викликав широкий суспільний резонанс. Представляючи напрацювання в рамках проекту, експерти дали численні інтерв'ю засобам масової інформації, провели кілька прес-конференцій, виступили на українських і міжнародних конференціях, семінарах і круглих столах.

Суспільний інтерес підтвердив актуальність і значимість роботи з протидії антисемітизму та ксенофобії в Україні.

1. РОМИ І ЄВРЕЇ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

У літературі українське суспільство прийнято описувати або як поліетнічну політичну українську націю (в західній термінології), або як «багатонаціональний народ України» (в усталеній радянській і частково пострадянській термінології; ця традиція відображена, зокрема, в Конституції України). Згідно з результатами останнього Всеукраїнського перепису населення 2001 року, національні меншини становлять 22,2% населення країни. Зрозуміло, що реальна етнічна «мозаїка» складніша, однак перепис дає приблизні орієнтири.

Згідно з переписом, кількість євреїв складала 103 тис. осіб (104,5 тис. з урахуванням кримчаків та караїмів), ромів – 47 тис.

Слід підкреслити, що наведені дані можна сприймати тільки як дуже умовний орієнтир.

По-перше, зрозуміло, що міграційні та демографічні процеси, зокрема, природне скорочення населення, за 17 років внесли значні корективи.

По-друге, взагалі механізм перепису не відображає складності з індивідуальною ідентичністю. Не маючи можливості відзначити більш ніж одну ідентичність, майже всі, хто був народжений у змішаних шлюбах (а в єврейській громаді таких зараз переважна більшість), на питання про етнічність відповідали «українці». Тим часом навіть онуки від таких шлюбів підпадають під ізраїльський Закон про повернення (тобто разом зі своїми дружинами та дітьми мають право на репатріацію), як правило, тією чи іншою мірою асоціюють себе з єврейським народом і нерідко підтримують зв'язок з єврейською громадою. Можна тільки припускати, який відсоток ромів узагалі не було охоплено переписом.

Єврейські організації оцінюють кількість українських громадян, які підпадають під ізраїльський Закон про повернення, приблизно в 250 тисяч осіб.

Оцінки чисельності ромів в Україні, які дають представники громадських структур і європейські організації, коливаються в межах від 120 до 400 тисяч осіб.

Як роми, так і євреї – не найчисленніші національні меншини в Україні. Згідно з результатами згаданого перепису, серед кількісно найпомітніших етнічних спільнот – етнічні росіяни (8,3 млн.), білоруси (245 тис.), молдавани (258 тис.), кримські татари (248 тис.), болгари (204 тис.), угорці (156 тис.), румуни (150 тис.), поляки (144 тис.), вірмени (100 тис.), греки (91 тис.), татари (73 тис.), азербайджанці (45 тис.). Це без урахування груп, які розцінюються в офіційному дискурсі як субетнос українського етносу, – русини, лемки, гуцули та ін.

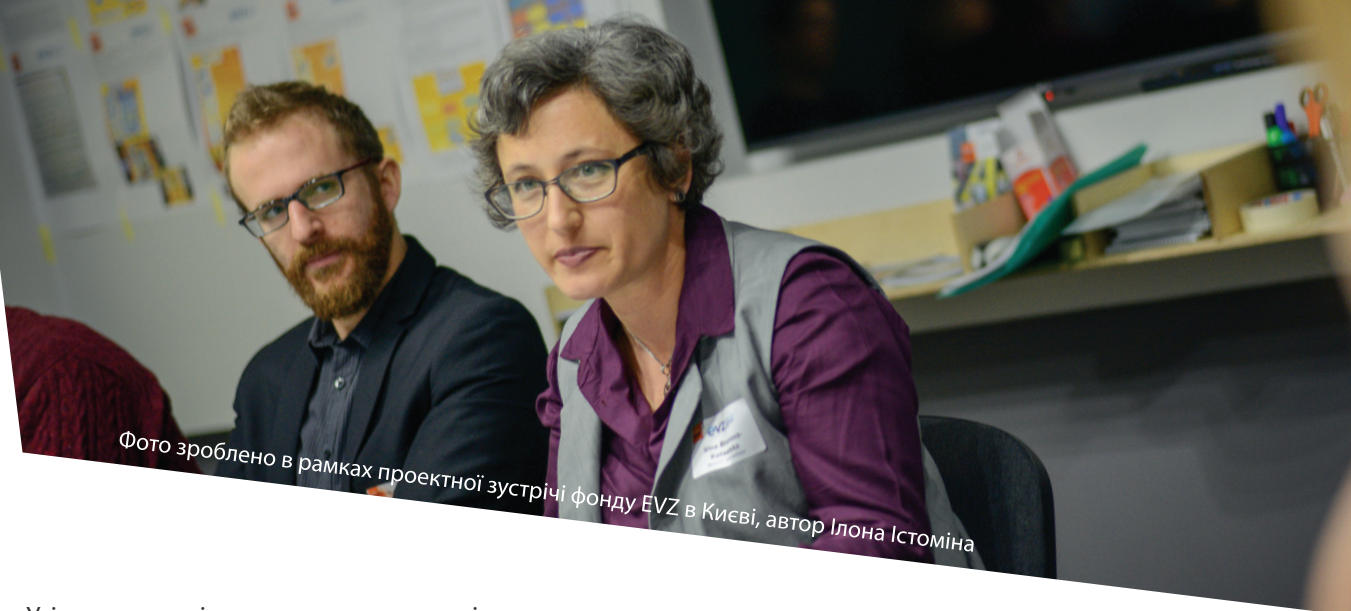

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

Усі вищезгадані групи можна умовно віднести до «традиційних» меншин, які, на відміну від нових діаспор, утворених в контексті глобалізації модерної та постмодерної доби, проживають на території сучасної України протягом століть чи навіть тисячоліть. Наприклад, перші автентичні джерела щодо появи євреїв на території сучасної України датовано I ст.н.е.

У масовій свідомості традиційні меншини – це «свої» етноси, вони звичні для українського суспільства. Характерно, що, згідно з дослідженнями ставлення українського суспільства до різних етнічних груп, ксенофобія частіше проявляється щодо представників нових діаспор, ніж представників «традиційних меншин».

Точніше кажучи, на жаль, в Україні не проводять постійного, системного та фахового соціологічного моніторингу ксенофобських настроїв у суспільстві. Іноді під виглядом моніторингу позиціонують дослідження соціальної дистанції між різними етнічними групами за так званою шкалою Боґардуса, що їх протягом багатьох років проводять Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Інститут соціології НАН України, Інститут прикладних гуманітарних досліджень і деякі інші дослідницькі організації. Насправді ототожнювати вирахований завдяки дослідженням за цією методологією коефіцієнт соціальної дистанції та рівень ксенофобії некоректно. Це визнають і самі соціологи: фахівці з КМІС почали розробляти методологію дослідження власне ксенофобії масової свідомості (опитування заплановано на найближчі місяці). А поки що, за відсутності інших даних, результати досліджень за шкалою Боґардуса дають нам змогу тільки орієнтовно скласти враження про певну «ієрархічну драбину» етносів у масовій свідомості українців.

За даними КМІС, найкращими в українському суспільстві, як і слід було очікувати, є взаємини між трьома спорідненими східнослов'янськими народами: етнічними українцями, росіянами та білорусами. За ними йдуть із великим відривом деякі традиційні для України національні меншини: євреї, поляки, молдавани, угорці, греки; з невеликим відривом – кримські татари. Суспільство загалом ставиться до представників цих етнічних груп радше позитивно (хоча тут дуже важлива регіональна специфіка).

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

Передбачувано ставлення до «негрів» (так в опитувальнику) в суспільстві значно гірше, ніж до угорців, поляків, румунів або німців.

На межі ксенофобії у суспільній свідомості всього населення України (хоча в контексті методології шкали Богардуса правильніше говорити про «ізолюваність» чи «дистанційованість») – ставлення до азербайджанців, вірменів, узбеків, таджиків, турків. Найнегативніші почуття викликають у мешканців України вихідці з країн Африки й Азії, а найбільшою мірою – роми.

Необхідно підкреслити, що роми знаходяться внизу цієї умовної суспільної ієрархії. Дослідники фіксують найбільшу порівняно з усіма етнічними групами соціальну дистанцію саме щодо ромів.

Євреї, навпаки, перебувають нагорі цієї умовної ієрархії. Таким чином, у рамках даного проекту були об'єднані групи національних меншин, які знаходяться в протилежній соціальній ситуації.

Слід сказати, що, за рідкісними винятками (випадок з ромами є найбільш кричущим), ксенофобія не є серйозною проблемою для «традиційних» українських меншин. Як основна проблема цих етносів найчастіше фігурує « поступова асиміляція » – еволюція моделі колективної ідентичності, відхід від традиційних етнічних і/або релігійних поведінкових стереотипів, зміна наборів поглядів, установок і моделей поведінки. Як би не оцінювати ці процеси (а інтелігенція «етнічного ядра» сприймає їх як загрозу збереженню спільності), вони відбуваються через об'єктивні причини.

Забігаючи наперед, треба зазначити, що загроза асиміляції є одним з найбільш кричущих викликів, які опитані в ході дослідження представники громад вважали серйозними. В цьому контексті єврейські лідери вважають важливим докладати зусилля задля того, щоб молодь зберегла хоча б якісь елементи ідентичності та традиційної культури, водночас не відгороджуючись від суспільства в цілому. Стосовно консервативної частини ромської громади, ситуація є складнішою. Часто-густо будь-яку освіту, початкову

зокрема, вони сприймають як шлях до відриву від громади, традиційного способу життя, культури та ідентичності, особливо коли йдеться про дівчат. Таким чином, намагаючись зберегти ідентичність, деякі неформальні ромські лідери та авторитети заважають інтеграції членів громади в суспільство. Це негативно впливає на соціальну ситуацію та опосередковано сприяє збереженню високого рівня ксенофобії щодо ромів у суспільстві.

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА.

Єврейські громади з'являються на території сучасної України в перших століттях н.е. в елліністичних державах Криму та Північного Причорномор'я. Наступний етап єврейської історії України пов'язаний з Хозарським каганатом – державою, правителі якої з певного часу сповідували юдаїзм. Хазарія контролювала значну частину території сучасної України. Цікаво, що першим автентичним документом, в якому згадується Київ, є лист на івриті, датований X ст. Він був складений, як можна припустити, представниками місцевої єврейської громади. Згадки про ранньосередньовічні слов'яномовні («кенаанітські») єврейські громади регіону зникають у XIII ст. після т.зв. татаро-монгольської навали.

У наступні століття відбувається процес переселення в Україну євреїв з польських і чеських земель. У середині XVII ст. під час повстання Богдана Хмельницького частина єврейського населення (передовсім на лівому березі Дніпра) була винищена, вигнана або змушена була тікати. У 1793-1795 рр. велику частину території України було приєднано до Російської імперії. Для євреїв встановили «смугу єврейської осідлості», за межі якої вони не могли виїздити без спеціального дозволу. Значною мірою саме на території України сформувався вигляд східноєвропейського (ашкеназького) єврейства зі своєю культурою містечка (штетлу). Тут виник хасидизм – своєрідний рух всередині юдаїзму. Тут була написана багата література на ідиш (розмовній мові євреїв-ашкеназі). На початку XX ст. на території нинішньої України, розділеної в той період між Російською та Австро-Угорською імперіями, проживали близько 2 мільйонів євреїв. У 1881 р. і 1905-1906 рр. Україною прокотилася хвиля погромів. У кінці XIX – на початку XX ст. через важке економічне становище і погроми зі «смуги осідлості» емігрували значні маси єврейського населення (головним чином - у Північну Америку, а також у Південну Америку, Австралію, Південну Африку та Палестину). Після скасування «смуги осідлості» в 1917 р. значна кількість українських євреїв мігрувала вглиб країни (насамперед у великі міста РРФСР). У період Громадянської війни 1918-1920 рр. кілька сотень тисяч євреїв (за різними оцінками) на території України було вбито під час погромів.

У 1920–1930 рр. на території України діяли численні культурні, освітні, релігійні та кооперативні організації, функціонували суди на ідиші, єврейські сільради. Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. у степо-

вому Криму і Північному Причорномор'ї були створені єврейські національні райони. Водночас тривала боротьба з релігійними громадами та сіоністськими організаціями, досить сильними в Україні в 1920-ті рр., а також викорінення культури на івриті. В кінці 1930-х рр. національні райони було скасовано, більшість єврейських організацій закрито, а їхніх функціонерів – репресовано.

На початок 1941 року на території сучасної України мешкали близько 3 мільйонів євреїв. Під час нацистської окупації вижили трохи більше 110000 євреїв (в основному в румунській зоні окупації) і понад мільйон встигли евакуюватися. Решту знищили нацисти та їхні спільники. Символом Голокосту в Україні став Бабин Яр у Києві, де у вересні 1941 р. за три дні нацисти розстріляли близько 33000 євреїв. Наприкінці 1940-х рр. було закрито останні єврейські культурні установи, які залишалися в УРСР. Відтоді і до кінця 1980-х рр. єдиним легальним єврейським інститутом залишалася синагога. Число релігійних громад сильно скоротилося в період антирелігійної кампанії 1958-1964 рр. У 1960–1980 рр. Україна стала одним з центрів єврейського незалежного руху.

Згідно з переписом 1959 р., на території України проживали 840,3 тисячі євреїв. За переписом 1970 року, чисельність населення УРСР зменшилася до 777,1 тисячі осіб, а за даними перепису 1979 року – до 634,2 тисячі. Причиною зменшення чисельності євреїв були втрати під час Голокосту, а також низька народжуваність, еміграція і асиміляція.

Згідно з переписом населення 1989 року, в Україні проживали 487,3 тисячі євреїв. В основному це були жителі великих і середніх міст. У 1989 – 1990 рр., у період «великої алії» в Ізраїль, США і ФРН, за «єврейською лінією» з України виїхали понад 450000 осіб. До теперішнього часу еміграція різко скоротилася, тоді як процес повернення євреїв в Україну стає все помітнішим. За деякими даними, в 2007 р. було досягнуто балансу: і поїхали, і повернулися близько 1300 осіб.

За даними перепису 2001 року, євреями себе назвали 103 600 громадян. Тільки 3100 з них назвали своєю рідною мовою ідиш. За оцінками лідерів єврейських організацій, реально в країні проживають від 200 до 400 тисяч євреїв, просто багато з них не показали або приховали свою етнічну приналежність. Середній вік євреїв України - понад 50 років. Уже зараз цей фактор може призвести до різкого скорочення громади. Крім євреїв-ашкеназі, в Україні живуть невеликі групи кримчаків (700), а також бухарських, гірських і грузинських євреїв. Крім того, існує невелика громада кримських караїмів (834 особи, за даними перепису 2001 року, з них 671 особа – в Автономній Республіці Крим). Кримчаки і караїми - автохтонні єврейські етнографічні групи, які офіційно віднесені до небагатьох «корінних» народів України. Правда, офіційне керівництво більшості українських караїмських організацій (в першу чергу, Асоціації кримських караїмів «Кримкарайлар», Вищої ради кримських караїмів України і Духовного управління караїмів України) відмовляється визнавати караїмів частиною єврейського народу, акцентуючи на тюркських елементах національної культури. Шляхом «тюркизації» національної самосвідомості пішли і лідери деяких організацій кримчаків.

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

РОМСЬКА ГРОМАДА УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА.

Згідно з наявними даними, поява ромів на території сучасної України датується початком XV століття. Перша згадка зустрічається в охоронній грамоті, виданій великим литовським князем Олександром циганському ватажкові Василю, а їхні перші поселення були в місті Ужгород, у Бессарабії та Криму. На територію України роми потрапляють спочатку з Валахії та Молдови, згодом у Центральну Україну перемищуються польські роми.

На території України сформувалося кілька різних етнокультурних груп ромського народу. Роми, розселені на Волині, Поліссі й частково на Полтавщині, належать до балтійської групи; влахи, близькі до бессарабських і румунських ромів, заселили територію Поділля; серви (колишні вихідці із Сербії), найбільша група ромів, розселилися всією Україною. Згодом в Україні оселилися й угорські роми.

У XVIII столітті влада Російської імперії почала вживати заходів для перешкоджання кочовому способу життя ромів. Однак відтоді і до початку XX ст. неодноразові спроби покласти край «бродяжництву» ромів і «посадити» їх на землю не принесли істотного результату.

У 1897 році, згідно з переписом, в українській частині Російської імперії проживали приблизно 8,8 тисячі ромів, більшість з них (5,6 тис., 64%) – у південно-східних губерніях. Однак ці дані в науковому середовищі не вважають точними.

За переписом 1926 р., в УРСР жили 13 000 ромів (крім того, ще 1300 - у Криму).

У 1920-ті роки радянська влада доклала значних зусиль для того, щоб роми перейшли до осідлого способу життя, і ці зусилля дали суттєві результати.

У роки Другої світової війни під час окупації території України німецькими нацистами ромів піддавали знищенню (іноді для визначення геноциду ромів вживається термін «пораймос»). Радянський закон 1956 року забороняв кочовий спосіб життя.

Згідно з переписом 1959 р., на території України проживали 22,5 тисячі ромів. За переписом 1970 року, чисельність ромського населення УРСР зросла до 30,1 тисячі осіб, а за даними перепису 1979 року – до 34,4 тисячі.

Згідно з переписом населення 1989 року, в Україні проживали 47,9 тисячі ромів.

Було вивчено матеріали існуючих досліджень у цій сфері, здійснено анкетування представників єврейської та ромської громад, взято численні експертні інтерв'ю. Кілька разів експерти проекту виїздили в регіони і вивчали яскраві прояви ксенофобії на місцях. Восени 2017 року у Львові, Харкові та Києві (міста перераховано в хронологічному порядку) було проведено круглі столи, присвячені обговоренню стратегій протидії антисемітизму та ксенофобії щодо ромів. Напрацювання експертів проекту були представлені для зауважень на підсумкових публічних слуханнях, також проведених у Харкові, Львові та Києві.

Фото зроблено під час проведення круглого столу в Києві в рамках проекту, автор Ілона Істоміна

Фото зроблено під час проведення круглого столу в Києві в рамках проекту, автор Ілона Істоміна

Над дослідженням працювали Ольга Веснянка (медіа-експертка, правозахисниця, журналістка; експертка Коаліції з протидії дискримінації, тренерка курсу «Толерантність і недискримінація в роботі поліції»); Олена Грабовська (директорка фонду «Резонанс»); В'ячеслав Лихачов (ініціатор проекту в Україні, керівник Групи моніторингу прав національних меншин при КНГУ); Марія Ясеновська (директорка фундації «Громадська альтернатива»; експертка з прав людини, тренерка Молодіжного директорату Ради Європи). За необхідності учасники проекту зверталися за консультаціями до фахівців та залучали інших експертів до вироблення рекомендацій.

Проект викликав широкий суспільний резонанс. Представляючи напрацювання в рамках проекту, експерти дали численні інтерв'ю засобам масової інформації, провели кілька прес-конференцій, виступили на українських і міжнародних конференціях, семінарах і круглих столах.

Суспільний інтерес підтвердив актуальність і значимість роботи з протидії антисемітизму та ксенофобії в Україні.

2. АНТИСЕМІТИЗМ В УКРАЇНІ

Протягом багатьох років Конгрес національних громад України здійснює моніторинг антисемітизму в країні (з 2002 р. керівник програми моніторингу антисемітизму – В'ячеслав Лихачов).

Нижче ми наведемо прояви антисемітизму, що відбулися, відповідно до нашого моніторингу, в Україні в 2017 році (протягом якого реалізовувався проект).

Важливо порівняти результати моніторингу 2017 року з моніторингами попередніх років. Це дозволить краще розуміти масштаби проблеми і динаміку розвитку ситуації. Тому почнемо з кількісних показників злочинів на ґрунті антисемітизму, що охоплюють останні 15 років.

ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ АНТИСЕМІТИЗМУ. СТАТИСТИКА

НАПАДИ НА ҐРУНТІ АНТИСЕМІТИЗМУ

За даними моніторингу, 2017 року не було зафіксовано жодного випадку антисемітського насильства.

За попередній період, охоплений систематичним моніторингом, унаслідок насильницьких інцидентів на ґрунті антисемітизму постраждали:

- 2004 р. – 8 осіб, 2005 р. – 13 осіб, 2006 р. – 8 осіб, 2007 р. – 8 осіб, 2008 р. – 5 осіб, 2009 р. – 1 особа, 2010 р. – 1 особа, 2011 р. – не було зафіксовано насильства на ґрунті антисемітизму, 2012 р. – 4 особи (внаслідок трьох інцидентів), 2013 р. – 4 особи, 2014 р. – 4 особи, 2015 р. – 1 особа, 2016 р. – 1 особа.

Привертає увагу той факт, що пік пов'язаних з насильством злочинів на ґрунті антисемітизму припав на 2005 рік, після 2007 року спостерігається помітне зниження, і останні десять років кількість подібних інцидентів залишається на стабільно низькому рівні. Крім кількісних характеристик, можна відзначити, що саме на 2005–2007 рр. припала хвиля найжорстокіших вуличних нападів, що загрожували життю постраждалих. Проаналізувавши статистику за останні роки, можна зауважити, що після певного збільшення кількості нападів у 2012–2014 рр., у 2015–2016 рр. показники знову знизилися до мінімальних.

Єдиний зафіксований випадок фізичної сутички на ґрунті антисемітизму, описаний нижче, не супроводжувався фізичним насильством щодо жертви, тому, згідно з методологією моніторингу, його не включено в статистику.

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

- 30 березня в Дніпрі у торговому центрі «Мост Сіті» група підлітків причепилася до рабина [ім'я не розголошується з міркувань конфіденційності]. Рабина штовхнули плечем, від поштовху з голови на підлогу злетіла кипа. Підлітки вигукували образи і погрози на кшталт «всіх вас слід вбити» і «жиди – геть звідси». Конфлікт обмежився словесною перепалкою.

Рабин звернувся у поліцію. За його словами, провадження було відкрито з попередньою кваліфікацією «хуліганство»*.

ВАНДАЛІЗМ НА ҐРУНТІ АНТИСЕМІТИЗМУ

До фактів вандалізму зараховано як власне фізичне пошкодження будівель єврейської інфраструктури (синагог, общинних центрів), надгробків на єврейських цвинтарях і меморіалах пам'яті жертв Голокосту, наприклад, биття шибок або підпали, так і графіті антисемітського та/або неонацистського характеру на подібних об'єктах, що свідчить про ідеологічну мотивацію.

2017 року було зафіксовано 24 випадки антисемітського вандалізму.

За попередній період систематичного моніторингу було зафіксовано: 2004 р. – 15 випадків антисемітського вандалізму; 2005 р. – 13; 2006 р. – 21; 2007 р. – 20; 2008 р. – 13; 2009 р. – 19; 2010 р. – 16; 2011 р., 2012 р. і 2013 р. – по 9 випадків; 2014 р. – 23, 2015 р. – 22; 2016 р. – 19 випадків.

ХРОНІКА

- 24 березня невідомі вандали осквернили пам'ятник жертвам Голокосту на околиці Тернополя, поблизу селища Петриків. Червоною фарбою зловмисники перекреслили маген-давид на стелі і нанесли зображення свастики та здвоєної блискавки (символ СС)**.

Місце події відвідали співробітники поліції.

- 18 квітня стало відомо про осквернення пам'ятного знаку на місці масових розстрілів часів Голокосту поблизу м. Костопіль (Рівненська область)***. Невідомі вандали намалювали на пам'ятнику свастику. Голова районної державної адміністрації Олександр Середа звернувся до правоохоронних органів із закликом оперативно розслідувати злочин.

Пам'ятник того ж дня впорядкували студенти Костопільського будівельно-технологічного коледжу Національного університету водного господарства і природокористування****.

* Влас. інформ.

** <https://www.facebook.com/mdt1540/posts/1140732362704906>

*** <http://kostvlada.org/zlovmisniki-mayut-buti-pokarani/>

**** <http://kostvlada.org/pamyatnij-znak-na-misci-rozstrilu-fashistami-radyanskix-yevrejskix-gromadyan-pid-chas-drugoi-svitovoi-vijni-nalezho-uporyadkovano/>

- Приблизно 5 травня було вчинено акт вандалізму на єврейському цвинтарі у Черкасах. Невідомі вандали за допомогою трафарету чорною фарбою нанесли на надгробок зображення свастики і напис «Толерантність – це слабкість»^{*}.

У ніч на 11 травня у Чернівцях осквернили меморіальний комплекс пам'яті жертв єврейського гетто. Про це повідомив у своєму ФБ-акаунті голова Чернівецької міської благодійної громади «Мір'ям», депутат міської ради, автор ідеї й організатор будівництва меморіалу Ілля Хоч.

Червоною фарбою вандали нанесли зображення свастики та цифри «14/88»^{**}. Цей поширений у молодіжних праворадикальних субкультурних колах числовий код означає «Хайль Гітлер» (за порядковим номером літери «h» в латинській абетці) і «14 слів» – гасло, своєрідний короткий символ віри сучасних неонацистів, авторство якого належить американському расисту Девіду Лейну.

- У ніч на 12 травня на воротах синагоги у Чернівцях, розташованій за адресою вул. Садовського, 11, з'явилися графіті у вигляді двох невеликих свастик, намальованих червоною фарбою. Вранці рабин повідомив про антисемітський інцидент у місцеве відділення МВС та СБУ. Того ж дня, до настання шабату, робітники синагоги зафарбували графіті^{***}.

- 9 червня одеське інтернет-видання «Таймер» опублікувало фотографії свастик, намальованих на будинку Єврейського об'єднаного центру «Мигдаль», розташованого на вул. Малій Арнаутській, 46а (графіті зроблено на стіні і брамі, що виходить на бокову вуличку)^{****}. Згідно з інформацією видання, фото надіслали в редакцію перехожі. Інформацію передрукували також численні місцеві видання.

У самому центрі про графіті довідалися від співробітника СБУ, який прочитав про акт вандалізму в ЗМІ. Співробітники Єврейського центру зауважили, що не виключають проросійської провокації, – сайт «Таймер», що став першоджерелом повідомлення, за їхніми словами, відомий підтримкою сепаратистів і постійною антиукраїнською пропагандою.

Заяву до поліції співробітники «Мигдаля» подавати не стали^{*****}.

- 12 червня у Кременчуку (Полтавська область) ізраїльські паломники виявили наслідки акту вандалізму щодо гробниці-охелю (молитовного павільйона над могилою) доньок шанованого хасидського цадика (праведника) рабі Нахмана – Сари й Хаї - та їхніх чоловіків – р. Іцхака та р. Ааарона. Згідно з поширеною інформацією, охель згорів, а надгробок було розбито (щоправда, ще до приїзду паломників місцеві жителі доклали зусиль до відновлення пам'ятника)^{*****}.

* <http://www.timesofisrael.com/in-a-ukraine-forest-terrible-events-of-75-years-ago-given-resonance-by-handful-of-survivors/>

** <http://eajc.org/page16/news57361.html>

*** <http://eajc.org/page16/news57383.html>

**** https://timer-odessa.net/news/odesskiy_evreyskiy_tsentr_razrisovali_svastikami_foto_363.html

***** Влас. інформ.

***** http://umanshalom.co.il/html/news/breslov_news/breslov_news2/breslov_news4786.html

- У ніч на 21 червня у Львові невідомі осквернили меморіальну стелу на Площі синагог.

Інцидент стався близько 1:30. Послугуючись чорним маркером, вандали розмалювали стелу зображеннями свастик, кельтського хреста і руни «одал» (використовувалася в Третьюму Рейху в символіці Анненербе, молодіжних рухах, деяких бойових підрозділах СС, а також є популярною у неонацистському молодіжному середовищі) та залишили написи «white power»*.

- Рано вранці 30 червня невідомі кинули пляшку з «коктейлем Молотова» у стіну діючої синагоги у Львові (вул. Братів Михнівських, 4), пошкоджено фасад будинку. На будівлі синагоги на вул. Угольний, 3, невідомі залишили антисемітські написи: «Геть єврейську владу» та «Жиди, пам'ятайте 1 липня» (очевидно, натяк на погром 1 липня 1941 р.)**. З будівлі колишнього Єврейського общинного дому по вул. Шолом-Алейхе-ма, 12, зникли меморіальні таблички***.

У жовтні МВС і СБУ заявили про арешт підозрюваних у спробі підпалу. За попередньою інформацією правоохоронних органів, вони здійснювали ксенофобні напади з провокаційною метою - для дестабілізації міжнародної ситуації в Україні та дискредитації країни на зовнішньополітичній арені.

- 11 липня у селі П'ятидні Володимир-Волинського району Волинської області на території меморіального комплексу, присвяченого пам'яті жертв Голокосту, було виявлено образливі антисемітські написи. Про це повідомив голова Володимир-Волинської єврейської громади Володимир Музиченко.

На асфальті біля сходів, що ведуть до пам'ятника, було нанесено велике графіті: «WZO = [зображення маген-давіда] = [зображення свастики]». WZO – англійська аббревіатура Всесвітньої сіоністської організації (використання якої свідчить про певну ідеологічну підкутість антисемітів).

Напис міг бути зроблений в один із днів, починаючи з 22 червня, коли меморіал відвідували місцеві жителі.

Крім того, на території меморіального комплексу Володимир Музиченко виявив облаштований тренувальний табір зі спортивним знаряддям і навіть тимчасовим житлом, патріотичну символіку. Було виявлено також сліди чорних слідопитів-гробокочачів. Нарешті, на найближчій автобусній зупинці на трасі у с. Ворчин також було знайдено антисемітські графіті (зокрема, назви українських парламентських партій написано біля променів шестикутної зірки)****.

* <http://city-adm.lviv.ua/news/society/emergency/240376-meriia-lvova-vymahaie-vid-pravookhoronnykh-orhaniv-iaaknaishvydshe-znaity-khulihaniv-iaki-rozmaliuvaly-stelu-na-ploshchi-synahoh>

** <https://www.facebook.com/nmrmg/posts/863550823811681>

*** https://www.facebook.com/groups/611424252388503/permalink/667231986807729/?comment_id=672430016287926&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22R%22%7D

**** <https://www.facebook.com/nmrmg/posts/869961639837266>; <http://hadashot.kiev.ua/content/vo-vladimir-volynskom-razbili-lager-na-territorii-memoriala-zhertvam-holokosta>

Біля с. П'ятидні під час Другої світової війни нацисти розстріляли близько 20 тис. євреїв з Володимира-Волинського та навколишніх населених пунктів.

- Уночі 13 липня, близько 00.30, у Львові три молодики осквернили стелу меморіалу «Простір синагог» (вул. Староєврейська, 50), чорною фарбою намалювавши на ній свастику. Перехожий, який став свідком інциденту, викликав патрульну поліцію і затримав підлітків до прибуття слідчо-оперативної групи. Вандалі не намагалися покинути місце злочину або чинити спротив і не поводитися агресивно.

Антисеміти виявилися молодими людьми 15, 17 і 20 років. На відео, зробленому випадковим свідком, видно, що у двох з них виголені голови; одяг у всіх – з елементами мілітарного стилю (один молодик – у камуфляжних штанах, інший – у камуфляжних шортах), в одного на футболці – кельтський хрест, в іншого – футболка популярної серед української праворадикальної субкультурної молоді фірми SvaStone і татування «молот Тора» на руці. Після фіксації правопорушення співробітники поліції змусили затриманих стерти зі стели свастику. Відтак молодих людей було доставлено в Галицьке відділення поліції, де складено протокол про адміністративне правопорушення. Дії молодих людей було кваліфіковано за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення («дрібне хуліганство»)*.

- Вранці 3 серпня було виявлено акт вандалізму щодо пам'ятника жертвам Голокосту на околиці Тернополя, біля селища Петриків. Зловмисники облили пам'ятник червоною фарбою**.

- 7 серпня на старому єврейському цвинтарі в Делятині (Надвірнянський район Івано-Франківської області) виявлено наслідки акту антисемітського вандалізму: на одному з надгробків білою фарбою було намальовано свастику та п'ятикутну зірку***.

- 23 серпня стало відомо про акт вандалізму на єврейському цвинтарі у м. Свалява (Закарпатська область). Невідомі перекинули близько двадцяти чотирьох надгробків, в тому числі пам'ятник відомого рабина XIX ст. Шолома Гольденберга****.

1 жовтня стало відомо, що підозрюваних у вчиненні цього злочину затримано. Ними виявилися неповнолітні учні Свалявської загальноосвітньої школи № 1*****.

* <http://leopolis.news/molodykiv-hudozhnykiv-zmusyly-sterty-svastyku-na-marmurovij-plyti-u-tsentri-lvova/>;
<https://www.facebook.com/groups/govarta1/permalink/711626272364324/>; <https://www.facebook.com/lvivpolice/photos/a.1482167928751641.1073741828.1481426652159102/1721592468142518/?type=3&permPage=1>

** <https://poglyad.te.ua/podii/bilya-ternopolya-vandaly-znovu-spaplyuzhyly-mogylyu-zhertv-golokostu.html>;
<http://vaadua.org/news/i-banzeruk-eto-ne-evrei-oblivayut-pamyatniki-kraskoy-tak-i-razbiratsya-s-etim-dolzhna>

*** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/883009938532436/>

**** <http://www.jdn.co.il/breakingnews/876206>

***** <https://pmg.ua/life/63884-v-odnomu-iz-zakarpatskykh-mist-rozgromyly-kladovyshhe>

- В останні дні серпня стало відомо про антисемітське графіті на стенді меморіалу «Простір синагог» у Львові. Чорним маркером було написано нецензурне антисемітське гасло із закликом до насильства і намальовано свастику*.

- 27 жовтня в Ужгороді (Закарпатська область) біля воріт на зовнішньому паркані благодійного фонду «Хесед Шпира» було виявлено напис: «Смерть жидам»**.

- У Києві на Контрактовій площі двічі впродовж Хануки було осквернено святкове свічадо – ханукію.

13 грудня на металеву опору свічада нанесено свастику та закодоване расистське гасло «14/88»***.

- 21 грудня основу ханукального свічада було облито червоною фарбою****.

- 25 грудня антисемітськими графіті було осквернено три єврейські об'єкти в Одесі.

На дверях Музею Голокосту та пам'яті жертв фашизму, що на вул. Малій Арнаутській, білою фарбою було нанесено графічний символ «вовчий гак» і напис: «Перший тост за холокост!»*****.

На паркані і брамі Бродської синагоги на вул. Жуковського червоною фарбою було нанесено два написи: «Геть жидів. Україна для українців [sic – В.Л.]» та символи «вовчого гака».

На ролеті при вході до Єврейського культурного центру «Бейт Гранд» на вул. Тираспільській червоною фарбою було нанесено напис «Тьотя Соня не спасе тут господар українець!» і намальовано «вовчий гак»*****.

Того ж дня відеозаписи, що демонстрували графіті, було викладено на сервісі youtube.com на зареєстрованому напередодні каналі «ВГО [очевидно, Всеукраїнська громадська організація – ред.] «Українські санітари»*****». Раніше не було відомо про організацію з такою назвою.

Привертає увагу той факт, що написи зроблено українською мовою з помилками («холокост» замість «Голокост», «українців» замість «українців»).

Було відкрито провадження за ст.161 Кримінального Кодексу.

* <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/897219840444779/>

** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/939466016220161/>; <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1771904313110996&set=p.1771904313110996&type=3&ifg=1>

*** <https://www.facebook.com/groups/611424252388503/permalink/737860813078179/>

**** <https://www.facebook.com/groups/611424252388503/permalink/740542736143320/>

<https://www.vesty.co.il/articles/0,7340,L-5058629,00.html>

***** <https://www.facebook.com/groups/611424252388503/permalink/742735405924053/>

***** <https://usionline.com/2017/12/25/v-odesse-oskvernili-srazu-tri-evrejskih-tsentra-foto-video/>

***** <https://www.youtube.com/channel/UCD8FTz840W-y1eEuRcmdBXQ>

НЕПІДТВЕРДЖЕНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

У цьому розділі вміщено інформацію про інциденти, що були згадані у ЗМІ як здійснені на ґрунті ненависті, але які не знайшли підтвердження під час перевірки. Зокрема, перевіркою встановлено, що деяких описаних у ЗМІ випадків взагалі не було. Частина з подібних повідомлень є свідомою дезінформацією, та частіше це випадки, щодо яких недостатньо інформації, аби впевнено стверджувати, що мала місце свідомо антисемітська мотивація (або взагалі факт злочину).

- 22 січня в Білгороді-Дністровському (Одеська область) було виявлено факт пошкодження пам'ятника жертвам Голокосту, встановленого на місці розстрілів євреїв. Не вдалося беззаперечно встановити, чи меморіал пошкоджено внаслідок свідомих дій ідеологічно вмотивованих вандалів, чи з іншої причини*. Пам'ятник встановлено 2005 р. Єврейським фондом України і місцевою єврейською громадою.
- 7 лютого у Білгороді-Дністровському (Одеська область) знов виявлено факт пошкодження пам'ятника жертвам Голокосту. Пошкоджену меморіальну плиту, що впала, забрали робітники МЦ «Благоустрій»**. За наявною інформацією, пошкодження було викликано природними причинами.
- 9 березня стало відомо про руйнацію стіни перед меморіалом жертвам Голокосту у м. Саврань (Одеська область).

Павел Козленко, директор Одеського музею Голокосту, повідомив, що меморіал зруйновано руками вандалів. «Днями на новому єврейському цвинтарі у Саврані (Одеська область) вщент знищено меморіал жертвам Голокосту», – заявив він. «Меморіал було розбито вщент, до найменшої цеглинки», – підтримав версію директор Українського єврейського комітету Едуард Долинський на своїй сторінці у Facebook.

У Савранській районній державній адміністрації, однак, уточнили, що обвалилася лише частина комплексу - меморіальна стіна, сам же пам'ятник не постраждав. На думку обласної влади, руйнування сталося через поганий стан стіни і вік об'єкта, отож про вандалізм не йдеться. До того ж, руйнування стіни меморіалу сталося майже місяць тому, про що було проінформовано місцеві органи влади. У прес-службі Головного управління Національної поліції в Одеській області також стверджують, що стіна зазнала руйнування внаслідок природніх процесів.

Стіна – лише один з елементів меморіалу, і її вже кілька років вважали аварійною (що видно на фото). Сам меморіал тривалий час знаходиться у занедбаному стані.

Згідно з заявою районній адміністрації меморіал встановила єврейська громада, але нині нікого з євреїв у Саврані не залишилося. Крім того, меморіал не внесено до реєстру пам'ятників, а отже, він не охороняється державою***.

* <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/766552450178186>

** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/777632829070148>

*** <http://eajc.org/page16/news56768.html>

• 13^{*} і 16 лютого^{**} у соціальних мережах було поширено інформацію про напади «нацистів з полку «Азов» на громадянина Ізраїля Олександра Лівшиця, що нібито мали місце у Харкові. 20 лютого^{***} з'явилося повідомлення, що внаслідок отриманих травм потерпілий помер. Причиною нападу, згідно з інформацією користувачів соцмереж, стало «те, що він єврей з характерною єврейською зовнішністю».

Після перевірки можна впевнено стверджувати, що ці повідомлення про антисемітські напади не відповідають дійсності і не мають під собою реального підґрунтя^{****}.

• 19 березня волонтери з Єврейського культурного центру «Бейт Гранд» виявили пошкодження надгробків на єврейському цвинтарі у с. Березівка Савранського району Одеської області^{*****}. Цю інформацію розмістив у своєму ФБ-акаунті директор Українського єврейського комітету Едуард Долинський^{*****}. Повідомлення Долинського передрукували багато ЗМІ, впевнено стверджуючи, що «вандали поглумилися над пам'ятниками». В Савранській районній адміністрації поінформували, що руйнування застарілих надгробків сталося з природніх причин^{*****}.

• 11 травня деякі івритомовні ізраїльські релігійні сайти повідомили про осквернення в Сторожинцях (Чернівецька область) могили Йихеля-Михала Хагера, внука першого Вижницького ребе Менахема Менделя Хагера. Надгробок знайшли полаганим майже рік тому, почистили і наново встановили, зробивши над ним щось на зразок укриття. Однак паломники, які нещодавно відвідали могилу, виявили пошкодження. Вони й поширили фотографії розбитого (за наявним зломом) надгробка без укриття, стверджуючи про осквернення святині^{*****}.

У результаті перевірки виявилось, що руйнування мало природню причину – під час буревію впало дерево, пошкодило укриття і розбило надгробок. Сторож розпиляв і прибрав стовбур дерева та демонтував зіпсоване укриття^{*****}.

• 25 травня користувачі соціальних мереж та багато ЗМІ повідомили про акт вандалізму щодо пам'ятника жертвам Голокосту «Менора» на території Національного заповідника «Бабин Яр» у Києві. Згідно з повідомленнями, пам'ятник було залито червоною фарбою^{*****}.

Перевірка виявила, що пам'ятник було залито червоним парафіном від поминальних свічок, які необач-

* https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=376761676022957&id=100010673825592

** https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=378320749200383&id=100010673825592

*** https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=380661505632974&id=100010673825592

**** <http://eajc.org/page18/news56647.html>

***** <http://www.isrageo.com/2017/03/19/veter195/>

***** <https://www.facebook.com/eduard.dolinsky/posts/1454888734543190?pnref=story>

***** <http://pushkinska.net/odessa/v-odesskoj-oblasti-vandaly-razrushili-pamyatniki-na-evrejskom-kladbishhe>

***** <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/346204>

***** <https://www.facebook.com/nmrmg/posts/833567056810058>

***** Див., напр.: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/nevidomi-zalili-farboju-pam-jatnij-znak-u-babinomu-jaru-1205168.html>

но залишили відвідувачі заповідника*.

- 4 червня р. Моше Реувен Асман повідомив, що невідомі розбили скло і зламали віконну раму в охелі (молитовному павільйоні над могилою) р. Мордехая Тверського (Чорнобильського ребе). Очевидно, зловмисники хотіли проникнути всередину приміщення**.

І хоч багато ЗМІ писали про «осквернення склепу», ми не розцінюємо те, що відбулося, як акт вандалізму на ґрунті ненависті, оскільки нічого не свідчить про антисемітську мотивацію злочинців.

- 21 вересня в Умані у гаражі, де мешкали паломники, розірвалася граната. Поранення отримав 13-річний підліток. Як вдалося з'ясувати, граната впала на дах гаража з вікна (або з балкона) багатоквартирного будинку***.

Багато журналістів і представників єврейських організацій згадували цей інцидент як антисемітський. Понад те, у жовтні СБУ і МВС оголосили, що затримали підозрюваних у цьому злочині – за твердженням правоохоронців, ймовірно злочинці, хоч і не були свідомими антисемітами, але переслідували мету розпалити міжнаціональну ворожнечу з провокаційною метою.

Однак, за наявними неофіційними свідченнями, вибух стався внаслідок необережного поводження з гранатою людей, які перебували у нетверезому стані.

ПУБЛІЧНІ ПРОЯВИ КСЕНОФОБІЇ

- 1 січня у Києві під час присвяченого дню народження Степана Бандери Маршу честі, який проводили політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та деякі інші ультра націоналістичні політичні сили, було зафіксовано антисемітські гасла прямого і завуальованого характеру. Так, під час ходи частини на колони скандувала: «Юден – геть!»****. На одному з транспарантів із символом «вовчого гака» («вольфсангеля») і зображенням, ймовірно, київського князя Святослава Ігоровича, було написано гасло: «Переможемо другий Хозарський каганат!»

У сучасному пострадянському антисемітському дискурсі дуже поширеною є міфологія, заснована на псевдоісторичних інтерпретаціях Хозарського каганату як держави, якою керували євреї, влада котрих носила безжалісно-грабіжницький і антинародний характер. У популярній шовіністичній літературі було вироблено цілий набір кодових слів і понять, що відсилають до цієї теорії. У контексті пострадянської праворадикальної міфології альянсу на перемогу Святослава над хозарами однозначно мають антисемітський характер.

* Влас. інформ. Власне, це видно на великих фото, див. напр.: <https://www.facebook.com/starozhytska.mariia/posts/1421170914588532>

** <http://sinagoga.kiev.ua/node/10772>

*** <https://ru.tsn.ua/ukrayina/vzryv-v-umani-na-garazh-s-hasidami-sbrosili-granatu-s-mnogoetazhki-934728.html>

**** Див. на відеозапису, що його розмістив на сервісі Youtube прес-секретар ВО «Свобода»

Олександр Аронець: <https://youtu.be/MgwZlaeJeQ4>, хронометраж 02.20 — 02.32.

- Наприкінці січня у різних районах Києва через поштові скриньки житлових будинків поширювалася антисемітська листівка формату А4 із текстом, надрукованим з обох сторін, під заголовком «Почему до сих пор продолжается оккупация Украины и России жидами?». Текст листівки містив короткий виклад багатьох антисемітських звинувачень: «Наивысшие эшелоны власти в Украине нафигльтрованы полуевреями и полуеврейками. В большой степени они не желают добра и счастья людям и государству в котором они проживают. Вся ихняя деятельность сводится к решению своих узкокорыстных интересов и выполнения планов жидомасонов сотворения квази регионального жидокаганата [...] местом жидокаганата зарубежные представители жиждоверхушки выбрали причерноморье а также уникальные черноземы Украины, часть Молдавии, Болгарии и Кубань. [...] Действия еврейства определяют вредительские протоколы о всемирной жидовское экспансии – протоколы сионистских мудрецов» (усі особливості написання оригіналу збережено)*.

Привертає увагу те, що текст оперує (судячи із прізвищ згадуваних у ньому політиків та їхніх посад) реаліями чотири-п'ятирічної давнини.

За словами киян, вони виявляли у поштових скриньках по кілька примірників таких листівок. Отже, можна припустити, що листівки було надруковано великим накладом.

- 26 лютого у Коломиї (Івано-Франківська область) у сквері на розі вулиць Чехова і Петлюри за ініціативою націоналістичних організацій було встановлено пам'ятний хрест загиблим бійцям УПА. Хрест було встановлено самовільно, без узгодження з органами влади**.

Проблема полягала в тому, що сквер було розбито в роки радянської влади на території старого єврейського цвинтаря. Понад 20 років, відповідно до рішення міськради № 86 «Про надання земельних ділянок підприємствам і організаціям міста», цю ділянку було визначено як «територію меморіального цвинтаря». Коломийській єврейській громаді юдейського ортодоксального віросповідання було надано дозвіл на розробку проекту благоустрою території меморіального цвинтаря. Восени 2015 р. громада почала роботи щодо благоустрою скверу. Згідно з проектом, планували зробити сучасне освітлення, замінити асфальтовані доріжки бруківкою, впорядкувати наявні зелені насадження та посадити нові дерева і кущі. Вздовж доріжок почали збирати «стіни пам'яті», на яких розміщували вцілілі фрагменти мацев – надгробних плит. У різному стані їх виявили у місті близько 1300 - у радянські часи цими плитами мостили двори й вулиці. Однак громада не затвердила у міськраді проект реконструкції. Багато жителів були незадоволені тим, що допоки тривали роботи з благоустрою, вхід у парк було заборонено (парк швидко відкрили знову, але осад залишився). Щодо єврейських об'єктів («стін пам'яті» і розташованого на території Меморіального цвинтаря молитовного павільйону (охеля), встановленого на могилі праведника, цадика Гіллеля Боруха Ліхтенштейна, який був головним рабином Коломиї в ХІХ ст., а також синагоги) почалися акти вандалізму, в тому числі підпали.

Із великою ймовірністю можна стверджувати, що встановлення хреста було свідомою провокацією,

* <https://www.facebook.com/nmrmg/posts/771462786353819>

** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/789124091254355/>

спрямованою на загострення міжнаціональних стосунків у місті.

• 19 березня в ефірі NewsOne мешканка Кривого Рогу поставила запитання позафракційній депутатці Верховної Ради України Надії Савченко: «Надю, чому ніхто не говорить те, про що говорять у народі? Я на зупинці стояла, чоловік говорив, жінка говорила, старша жінка сиділа, говорила: «В Біблії написано – було татаро-монгольське ярмо, було польське ярмо для України, нині єврейське ярмо для України. Чому ви про це мовчите?» .

Надія Савченко відреагувала так: «Так, спасибі! Хороше запитання. Якщо про це говорить народ, то він говорить правду. І так, влада у нас, якщо так взяти, дійсно має кров неукраїнську, скажемо так. Говорити про це можна. Що з цим робити? Треба думати і діяти!»*.

• 25 березня в ефірі телеканалу «112» ведучий, журналіст Дмитро Гордон, розмовляючи з Надією Савченко, процитував її висловлювання і уточнив: «Ти не любиш євреїв? Що відбувається?». Народний депутат відповіла: «Я нічого не маю проти євреїв. Я не люблю жидів. Я вже неодноразово говорила, що немає поганого народу. Є погані люди. І вони є в кожному народі. Так само є українці і є хохли. Так само є росіяни і є кацапи... Є поляки і є ляхи... Україну дуже важко назвати антисемітською країною. Тому що на два відсотки євреїв, що проживають в Україні, у нас при владі євреїв, ну, відсотків вісімдесят». «А хто з євреїв при владі, скажи мені, щоб я хоч знав?», - запитав її ведучий. І отримав відповідь: «Найрозумніші євреї говорять, що ніхто, що там нема євреїв. Вони говорять, що це якраз жиди». «Давай назвемо», - наполягає Дмитро Гордон, - хто у нас з євреїв при владі, чи з жидів? Давай назвемо». «Ну, в основному, як..., - замислилася Надія Савченко. – Складно. Ми ж не робимо тест ДНК крові, щоб перевірити. А якщо брати за класичним порівнянням, за прізвищами, це Гройсман, це Вальцман - прізвище Порошенка, це Юлія Тимошенко...» «Порошенко – Вальцман?», - уточнює Дмитро Гордон. «Здається, так його прізвище, – відповідає народний депутат і продовжує - Це Юлія Тимошенко, прізвище якої так само єврейського походження [sic. – В.Л.]. Це депутати... Береза - лише один з них, потім... [нрзб.] також, тобто вони навіть говорять, що за національністю, і вони дотримуються релігії. Тому є велика різниця. Просто коли жінка сказала, що у нас єврейське ярмо, швидше за все, вона хотіла сказати, що у нас жидівське ярмо, то вона мала на увазі, що у нас в Україні при владі не найкращі представники свого народу, своєї нації». - « Це стосується як українців, так і євреїв?» - « Так, і євреїв. Абсолютно. Влада неукраїнська по крові тому, що вона не піклується про український народ. Це можуть бути представники самих різних національностей. Але вони стають єдиною групою влади, змінюється група крові. І вона не кров народу, не українська. І тому ми так погано живемо. А насправді про євреїв мені розповідали також і батьки, оскільки вони пережили війну, і вони наводили багато прикладів. Наприклад, лікаря-єврея, який дуже багато врятував в селі людей від того, щоб їх не забрали у Німеччину. Він роздавав їм вапно, говорив, як слід до виразки довести руки... Тому дуже, дуже багато таких прикладів. Тому ніколи не можна сказати, що за однією людиною можна судити про весь його народ. Ні. Кожна людина індивідуальна, а загальна маса народу вона завжди хороша. Але є й мерзотники». «Отже, ти не антисемітка?», - зауважує Дмитро Гордон. «Ні», - впевнено відповідає Надія Савченко. - І не расистка. Я поважаю насамперед в людині людину»**.

* http://newsru.co.il/world/22mar2017/ru_uk_107.html

** <https://youtu.be/2fulGowpTZA>

- 19 квітня на масовому зібранні «ініціативної групи» прихильників партії «Батьківщина», присвяченому початку підготовки до референдуму щодо заборони продажу землі сільськогосподарського призначення, директор Національної сільськогосподарської бібліотеки Віктор Вергунов у своєму виступі припустився антисемітських висловлювань. Його коротка промова почалася з твердження про те, що «не ті євреї нами керують», а скінчилася двозначним жартом про євреїв, що висять на турніках*.

СИТУАЦІЯ В УМАНІ

- 26 січня під час демонтажу комунальними службами т.зв. «мосту коенів» сталися сутички поліції з ортодоксальними юдеями (очевидно, ізраїльтянами), які намагалися завадити цьому**.

Наскільки можна судити, інцидент не мав антисемітського характеру, однак, як видно з доступних відеозаписів, потреба застосування правоохоронцями спецзасобів не була очевидною. Знесення конструкцій, що є частиною інфраструктури навколо шанованої юдеями гробниці цадика (праведника) р. Нахмана, зведених без належного, на думку міської влади, дозволу, почалося минулого року. Востаннє, 20 січня, було знесено паркан навколо «мосту коенів». Призначення «мосту» - аби до синагоги біля гробниці могли пройти коени (нащадки храмових священиків-жерців), яким заборонено ступати на землю кладовища.

ДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

- 2 жовтня стало відомо про арешт групи провокаторів, відповідальних, за словами представників СБУ та МВС***, серед іншого, за низку антисемітських злочинів 2016-2017 рр.:

- паплюження синагоги в Чернівцях у ніч на 19 листопада 2016 р.;
- паплюження синагоги на могилі р.Нахмана в Умані 21 грудня 2016 р.;
- підпал синагоги у Львові 30 червня 2017 р.;
- детонацію осколкової гранати в Умані під час масового паломництва ортодоксальних євреїв до могили р. Нахмана 21 вересня 2017 р.

Щоправда, виходячи з непрямих даних, можна обережно припустити, що затримані можуть бути і не причетними до деяких з цих інцидентів**** (особливо сумнівним видається їхня причетність до двох інцидентів в Умані).

* <https://www.obozrevatel.com/society/40792-ukrainskij-akademik-vozmutil-sotsseti-antisemitskimi-shutkami/amp.htm>

** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos>

/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/770451223121642

*** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/770451223121642>

**** <http://eajc.org/page18/news59433.html>

Фото зроблені в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

3. КСЕНОФОБИЯ ЩОДО РОМІВ В УКРАЇНІ

На жаль, у зв'язку з низкою суб'єктивних (зокрема, відсутність всеукраїнської «парасолькової» організації і систематичного моніторингу) та об'єктивних (велика кількість злочинів, широкий регіональний розмах і труднощі фіксації) причин підсумкової статистики злочинів на ґрунті ксенофобії щодо ромів в Україні немає. Наведені нижче інциденти – це тільки окремі приклади, зібрані в рамках роботи моніторингу КНГУ за останні два роки. Проте вони дають уявлення як про гостроту проблеми, так і про її характер.

- 28 серпня 2016 р. група невідомих з 4-5 осіб здійснила напад на велику ромську сім'ю в Ужгороді, що збиралася за стіл у дворі власного приватного будинку. Один з нападників дістав травматичний пістолет і зробив з нього кілька пострілів. Біда будинку в той момент знаходилися двоє чоловіків, а також жінки і діти. Нападники увірвалися через ворота, вигукуючи лайку і погрози фізичної розправи, кілька разів ударили руками, ногами і пістолетом одну жінку. Постраждали також ще одна жінка і батько сімейства. Дізнавшись, що він тільки-но повернувся з АТО, і перевіривши це за документами чоловіка, нападники покинули двір.

Було відкрито провадження з кваліфікацією «хуліганство»*.

- Увечері 30 жовтня в Чернігові відбувся напад на ромського активіста, керівника організації «Бахтай дром» Михайла Білявського. Близько 18-ої години на зупинці громадського транспорту до нього підійшов невідомий чоловік, який став ображати активіста і погрожувати йому і «всім циганам» міста, а потім дістав ніж. Почалася бійка, під час якої нападник подряпав жертві ножем обличчя. М.Білявський зумів забігти в магазин**.

ЛОЩИНІВСЬКИЙ ПОГРОМ

- Вранці 27 серпня біля населеного переважно болгарами села Лощинівка Ізмаїльського району Одеської області на території покинутого домоволодіння було виявлено тіло неповнолітньої дівчинки з множинними ножовими пораненнями. Було відкрито кримінальне провадження за ст.115 ч.2 («вбивство»).

За підозрою в скоєнні цього злочину правоохоронці затримали 21-річного місцевого жителя - як стверджують сільчани, ромського етнічного походження*** (хоча, за наявною інформацією, наполовину рома, по матері).

Увечері того ж дня жителі села за потурання співробітників поліції розгромили дев'ять будинків, в яких

* https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1078936062189262&id=100002186364769; <http://ntn.ua/ru/products/programs/svidok/news/2016/08/29/20167>;

** <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=320479398325187&set=a.103297856710010.1073741827.100010893872973&type=3&theater>

*** <https://bessarabiainform.com/2016/08/izmailskij-r-n-vozmushhennye-zhestokim-ubijstvom-rebenka-zhiteli-loshhinovki-vosstali-protiv-tsygan-lyudi-krushat-doma-i-obnovlyaetsya/>

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

мешкали ромські сім'ї. Погромники скандували: «Цигани, геть!» та ін. Роми завчасно покинули домівки і не постраждали*.

Наступного дня, 28 серпня**, «народні збори» села прийняли «рішення» вигнати ромів з Лощинівки. Рішення підтримала районна адміністрація. Голова Ізмаїльської РДА Валентина Стойкова заявила, що ромам буде надано можливість мирно забрати свої речі і виїхати з села***. Під охороною співробітників поліції, які не допустили насильства, роми покинули село****.

Погром у Лощинівці викликав широкий суспільний резонанс. Було відкрито кримінальне провадження з попередньою кваліфікацією за ст. 194 КК («псування чужого майна»). Жодного з погромників не було затримано.

* <https://bessarabiainform.com/2016/08/izmailskij-r-n-vozmushhennye-zhestokim-ubijstvom-rebenka-zhiteli-loshhinovki-vosstali-protiv-tsygan-lyudi-krushat-doma-i-obnovlyaetsya/>

** Звертає на себе увагу, що в той же день, ймовірно, в контексті широкого медіа-резонансу від подій в селі Лощинівка, стався напад на ромську сім'ю в Ужгороді (опис інциденту см. вище).

*** http://society.lb.ua/accidents/2016/08/28/343757_zhiteli_loshchinovki_odesskoy_oblasti.html

**** См., напр.: <https://youtu.be/n62NG1JngmY>; <http://www.unian.net/society/1490031-v-odesskoy-oblasti-posle-ubiystva-vosmiletney-devochki-vspiyhnul-romskiy-pogrom-video.html>; <http://www.prawda.com.ua/news/2016/08/28/7118920/>;

Відзначимо, що прямого зв'язку між убивством дівчинки і погромом не було – власне, будинок звинуваченого у вбивстві залишився недоторканим. Основним аргументом погромників було звинувачення ромів у виготовленні і торгівлі наркотиками. За свідченням деяких односельців, у одному з будинків, який учасники безладів намагалися підпалити, розташована нарколабораторія. Однак у процесі розслідування це припущення не підтвердилося*.

Звертають на себе увагу також явно неправові і дискримінаційні дії органів місцевої влади.

ОБСЄ закликала українську владу припинити антиромське насильство, адекватно компенсувати збитки постраждалим сім'ям, провести повноцінне розслідування заворушень і покарати винних**.

Згодом, вже після відставки Михайла Саакашвілі з посади голови Одеської обласної державної адміністрації, нова виконувачка обов'язків голови ОДА Соломія Бобровська стверджувала, що «події в Лощинівці були маніпуляцією журналістів і медіа в цілому»***.

Станом на кінець 2016 р. за шкоду, заподіяну майну ромів, ніхто не був покараний. Ромські сім'ї не отримали ні компенсації, ні пропозицій щодо нового місця проживання.

Після лощинівського погрому ромофобські листівки поширювалися в Одесі****.

У грудні в Одесі було зафіксовано нову хвилю візуальної ромофобської пропаганди, яка експлуатує події в Лощинівці. Зокрема, містом були розклеєні стікери «Роми або циганська мафія?» та «Прокинься! Сьогодні Лощинівка – завтра твій дім»****, листівки «Цигани – вбивці і бандити! Пам'ятай Лощинівку!»***** тощо.

4 січня 2017 р. сім постраждалих під час лощинівського погрому ромів звернулися до Одеського окружного адміністративного суду з позовом, в якому просили визнати протиправними дії голови Лощинівської сільської ради і бездіяльність Національної поліції Одеської області та стягнути з них моральне відшкодування. 10 січня суд відмовився розглядати цю справу, оскільки, на думку суду, йшлося про кримінальне правопорушення, розгляд якого не є в компетенції адміністративного суду*****.

18 січня в Одесі суд скасував постанову прокуратури про відмову визнати потерпілими ромів, майно яких постраждало під час подій у Лощинівці*****.

* <http://dumskaya.net/news/pogromy-v-loshchinovke-v-domah-izgnannyh-romov-n-062382/>

** <http://dumskaya.net/news/pogromy-v-loshchinovke-v-domah-izgnannyh-romov-n-062382/>

*** <http://www.osce.org/node/262301>

**** См., напр.: <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/747106788789419/>

***** <https://www.facebook.com/nmrmg/photos/a.301261026707333.1073741828.293839707449465/747106788789419>

***** <http://stringer.media/novosti/3398-odessu-zapolonili-listovki-so-slovami-cygane-ubiycy-foto.html>

***** https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenko/365540_romi_loshchinivki_zasudyat_silskogo.html

***** https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenko/356913_odeskiy_sud_vidmovivsia_rozglyadati.html;

***** <https://www.facebook.com/groups/525760064148340/permalink/1276922559032083/>

7 березня в Київському районному суді було прийнято рішення про зміну підсудності справи про вбивство в Лощинівці та про передачу розгляду в Ізмаїльський суд. Захисниця обвинувачуваного в злочині Михайла Чеботаря опротестувала це рішення.

У документах слідства М.Чеботарь позначений як «циган». Захист зазначає, що до підозрюваного відразу після затримання застосовували тортури, а факти, що вказують на можливу причетність до злочину ще однієї людини, слідство не взяло до уваги. Адвокат припускає, що таке ставлення значною мірою обумовлене реальною чи уявною етнічною приналежністю підозрюваного*.

13 квітня Апеляційний суд Одеси виніс постанову, яка скасувала попереднє рішення Одеського окружного адміністративного суду від 10 січня – не брати до розгляду позов, поданий сімома ромами, постраждалими в ході Лощинівського погрому, щодо дій сільради і бездіяльності поліції**.

Апеляційний суд постановив направити справу до суду першої інстанції для продовження розгляду. У тексті постанови суд зазначив: «Предметом спору у даній справі є оскарження бездіяльності посадових осіб Головного управління Національної поліції в Одеській області, яке [...] мало місце при безпосередньому виконанні посадових обов'язків з охорони громадського порядку і полягало в незабезпеченні безпеки громадян України під час масових заходів***».

На початок 2018 р. жодну з цих справ не було доведено до кінця.

• Увечері 21 лютого 2017 р. у с. Чорнотисів Виноградівського району Закарпатської області прибули за викликом співробітники Виноградівського відділення поліції. Місцева мешканка вказала на «особу ромської національності» (в термінології заступника начальника відділення поліції Олександра Крицьєва) як на підозрюваного в скоєнні крадіжки семи каченят. За твердженням ромів, поліцейські били і ображали ромів, зокрема і дітей, погрожували, стріляли в повітря. За твердженням поліцейських, роми перешкоджали роботі слідчої групи, одного зі співробітників вдарили по голові.

Дезідор Поупа, якого співробітники поліції звинувачують у нападі на поліцейського, наступного дня звернувся в травматологічне відділення Виноградівської районної центральної лікарні, де в нього зафіксували струс головного мозку і численні забої. За словами Поупи, співробітники поліції накинулися на нього без причини, побили, зтягли в багажник машини і так вивезли з села****.

• В останні дні березня – перші дні квітня з околиці київського району Березняки (біля озера Нижній Тельбін, найближчі вулиці – Сортувальна і Канальна, Дарницький район) в результаті домовленостей з громадськими активістами (передовсім представленими політичною партією «Єдина сила») було виселено ромський табір.

* <https://hromadskeradio.org/news/2017/03/11/loshchynivka-advokat-pidozryuvanogo-u-vbyvstvi-divchynky-vvzhaye-slidstvo-uperedzhenym>

** https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenko/365540_romi_loshchinivki_zasudyat_silskogo.html

*** <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66107343>

**** http://goloskarpat.info/criminal/58af0274e55d5/?utm_content=03143

Між ромами, які оселилися в стихійному містечку на території промзони на Березняках близько трьох років тому, і місцевими жителями напруженість наростала в останні місяці. Березняківці звинувачували ромів у крадіжках і антисоціальной поведінці, а поліцію – в бездіяльності. Кілька разів вони ініціювали петиції до міської влади з вимогою виселити ромів*. У локальних інтернет-ком'юніті неодноразово лунали заклики до активних дій проти ромів, зокрема, й насильницького характеру. 30 березня депутат Київміськради Андрій Странніков у пості на своїй сторінці у Фейсбук повідомив, що готуються заходи для розв'язання проблеми, про які він не може сказати: «Для того, щоб не зашкодити справі, не можу зараз розкривати всі подробиці, деякі речі не можемо обговорювати публічно»**. 31 березня містечко ромів відвідали представники силових органів у балаклавах, погрожували його жителям і радили «вимітатися». У ромському середовищі обговорювали інформацію про можливий напад на табір***. Про погрози «з боку радикально налаштованих груп» і «підготовку нападу на табір» йдеться і в заяві Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини****.

Водночас представники «Єдиної сили» після переговорів домоглися від'їзду ромів, надавши для цього мінімальну технічну допомогу. Один з керівників партії, Володимир Нетепенко, оперував при цьому гаслами на кшталт «Нам як титульній нації необхідно зробити все для безпечного існування всіх громад на території України», обумовлюючи, втім, що «поганих націй не існує»****. Судячи з наявної інформації, до переговорів щодо виселення ромів причетні також депутати Київської міської ради Андрій Странніков та Віталій Росляков*****.

У ніч проти 6 квітня, відразу після від'їзду основної маси ромів, табір підпалили - згоріло кілька тимчасових будівель. 11 квітня було спалено залишки містечка*****.

Майже на цьому ж місці у 2012 році також розташовувався ромський табір – напередодні Чемпіонату Європи з футболу правоохоронці спалили табір, а його мешканців силоміць виселили.

• Вранці 16 травня в смт. Вільшани Дергачівського району Харківської області сталася масова бійка із застосуванням травматичної і вогнепальної зброї. Три людини – представники ромської громади – отримали вогнепальні поранення, пострілом в спину було вбито 50-річного неформального лідера ромської громади Миколу Каспицького.

* <https://petition.kievcity.gov.ua/petition/?pid=5669&icf=1>

** <https://www.facebook.com/1675048012797288/photos/a.1676779889290767.1073741828.1675048012797288/1676779742624115/?type=3>

*** https://humanrights.org.ua/material/u_kijevi_spalili_tabir_romiv_jiakij_meshkanci_zalishili_cherez_pogrozi

**** <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/7417-tx-zlochini-na-grunti-neterpimosti-nepripustimi-nepripustimi-u-tsvilizov/>

***** <https://www.facebook.com/100005842268872/videos/715544491983620/>

***** <https://hromadske.ua/posts/viselennya-romiv-z-taboru-v-kievi>

***** <https://helsinki.org.ua/appeals/zayava-schodo-podij-u-kyjevi-yaki-nosyat-harakter-etnichnyh-chystok/>

За даним фактом було відкрито кримінальне провадження за ч. 4 ст. 296 (хуліганство, вчинене із застосуванням зброї чи іншого предмета, заздалегідь підготовленого для завдання тілесних ушкоджень), п.7 ч.2 ст.115 (вбивство з хуліганських мотивів) КК України.

Хоча поліція стверджує, що бійка сталася «на ґрунті тривалого побутового непорозуміння», ми схильні кваліфікувати конфлікт як такий, що стався на міжнаціональному ґрунті.

У ромській громаді стверджують, що конфлікт спровокували колишній голова Ольшанської селищної ради, а нині депутат Харківської облради від партії «Відродження» Олексій Литвинов і його син, нинішній голова Ольшанської селищної ради Андрій Литвинов.

Зіткненню, що закінчилося стріляниною і вбивствами, передував конфлікт А.Литвинова з 13-річним сином М.Каспицького, який закінчився для підлітка

розбитим обличчям. За деякою інформацією, неформального лідера ромів викликали до сільради і погрожували виселити ромів з селища.

З осені, після кількох місяців домашнього арешту, до підозрюваного у вбивстві взагалі не було застосовано жодного запобіжного заходу.

Згодом «за фактом» було відкрито провадження з попередньою кваліфікацією за ст.161 КК, але станом на початок лютого 2018 р. слідство у справі активно не велось.

• Пізно ввечері 23 травня в Києві на площі перед Південним вокзалом група чоловіків у формі (за попередніми даними, пов'язаних з громадською організацією «Безпека життя»), застосовуючи фізичне насильство, стала проганяти групу ромів, яку складали переважно жінки та діти. Самозвані «охоронці» били ромів, обшукували їх, забирали гроші*.

* <http://glavcom.ua/news/vnochi-na-zalznichnomu-vokzali-kijeva-nevidomi-u-viyskoviy-formi-pobili-romiv-416591.html>

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

4. МОВА ВОРОЖНЕЧІ

Проблема використання риторики ненависті (або мови ворожнечі) давно усвідомлюється українським суспільством в цілому і журналістським професійним співтовариством зокрема як один з факторів, що негативно впливають на інформаційний клімат у країні, сприяють розпалюванню й ескалації конфліктів та боляче ранять вразливі групи. Незважаючи на нібито несерйозність питання в загальному контексті (не слід забувати, що Україна сьогодні – країна з важким соціально-політичним і економічним становищем, яка відстоює свою незалежність у війні проти агресора, що окупував частину її території), у правозахисній перспективі питання виглядає значущим. Риторика ненависті формує уявну ієрархічну систему груп залежно від якихось реальних або уявних колективних характеристик, тим самим ставлячи під сумнів такі базові принципи, що лежать в основі будь-якого демократичного суспільства, як уявлення про рівність і невід'ємність прав усіх громадян. Тим самим мова ворожнечі кидає виклик фундаментальним основам сучасної правової демократичної держави. І саме в контексті актуальних зовнішніх і внутрішніх загроз, роз'їдаючи єдність суспільства, вона представляє особливу небезпеку.

Нова ситуація, що виникла в Україні в останні чотири роки, додала і нові виклики. Зокрема, мова ворожнечі (в соціальних мережах, іноді – в публікаціях у ЗМІ і окремих виступах політиків і навіть посадових осіб) істотно ускладнювала інтеграцію у місцеві громади внутрішньо переміщених в результаті російської агресії осіб. Таким чином, є досить очевидним, що в умовах конфлікту гострота проблеми не зменшилася, а, навпаки, мова ворожнечі стала більш значущим суспільно-небезпечним явищем саме в актуальному контексті.

У цілому ж, зрозуміло, ця проблема стосується не тільки України. Рада Європи офіційно стверджує, що мова ворожнечі – це загроза для демократії і прав людини в усьому регіоні.

Однак, незважаючи на усвідомлення важливості цієї проблеми, чимало експертів констатують, що громадянське суспільство і професійні організації в Україні докладають недостатньо системних і довгострокових зусиль для протидії цьому явищу.

Завданням даної частини доповіді є, по-перше, коротка характеристика ситуації в Україні щодо використання мови ворожнечі в публічній сфері та, по-друге, спроба сформулювати рекомендації для поліпшення ситуації в цій царині.

Але для початку, зрозуміло, необхідно розібратися з предметом доповіді. Відразу зазначимо, що «мова ворожнечі» – взагалі термін дещо неточний. Його конкретне наповнення, за великим рахунком, визначається консенсусом серед дослідників і журналістського професійного співтовариства.

У законодавчому полі України не існує офіційно прийнятого юридичного визначення мови ворожнечі.

Фото зроблено під час проведення круглого столу в Києві в рамках проекту, автор Ілона Істоміна

Кримінальний кодекс в релевантній частині 1 статті 161 оперує поняттям «умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями».

Закон «Про інформацію» теж згадує заборону на «розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі», подібне формулювання («розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі») міститься в законі «Про друковані засоби масової інформації». Мені видється вкрай незграбним, зокрема, через розмитість і невизначеність, успадковане з радянського кримінального права поняття «умисні дії, спрямовані на розпалювання ворожнечі».

Взагалі, стаття 161 Кримінального кодексу містить вкрай невдалі, на мій погляд, формулювання, що, зокрема, ускладнюють її використання. Так, недостатньо чітким є поняття «приниження честі та гідності». Більше того, формулювання «образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» потенційно надає занадто широкі можливості, що виглядає особливо дивним з огляду на декриміналізацію в українському Кримінальному кодексі терміну «образу» (таким чином, почуття віруючих, згідно з Кримінальним кодексом України, – це єдине, образу чого є злочином).

Закон «Про основи запобігання і протидії дискримінації в Україні» містить більш вдалий, на мій погляд, концепт, сформульований в рамках дефініції «утиски». Зокрема, утиски визначаються як «поведінка, метою або наслідком якої є приниження людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери». В принципі, висловлювання, що містить мову ворожнечі, є однією з конкретних форм подібної «поведінки» і підпадає під це визначення.

Однак підкреслимо: йдеться не лише про нечітке визначення терміну, але про відсутність в цілому концепту «мови ворожнечі» в українському юридичному полі.

Цей термін використовують у роботі в основному громадські організації, спираючись на прийняті в європейських та інших західних країнах різні визначення, які часом трохи відрізняються в деталях.

Однак треба зазначити, що в міжнародному праві також немає «узгодженого визначення терміна риторика ненависті (мова ворожнечі)»*.

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № 97 (20) пропонує наступне трактування: «Під терміном «мова ворожнечі» слід розуміти всі види висловлювань, які поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі, нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму і етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також до мігрантів та осіб, які за своїм походженням належать до мігрантів**». Особливістю цього визначення є напівзакритий список захищених ознак. З одного боку, перераховано практично тільки форми мови ворожнечі, засновані на етнічній і (або) расовій ксенофобії. Водночас згадка «інших форм ненависті» залишає широкий простір для інтерпретацій. При цьому офіційний навчальний посібник з проблематики мови ворожнечі, який був підготовлений Радою Європи, пояснює це визначення наступним (дещо нелогічним, на наш погляд) чином: «У цьому сенсі поняття «мови ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, спрямовані проти будь-якої однієї особи або якоїсь певної групи осіб***». Це визначення, сформульоване однією із найавторитетніших у регіоні організацій, добре ілюструє неоднозначність поняття «мова ворожнечі» навіть в юридичній площині.

Зазначимо, що в загальнополітичних рекомендаціях № 7 Європейської комісії проти расизму та нетерпимості «Про національне законодавство з боротьби із расизмом і расовою дискримінацією» в релевантному п.18 міститься значно конкретніше і пророблене визначення дій, які закон повинен припиняти, однак без вживання терміна «мова ворожнечі» і тільки щодо пропаганди винятково етнічної і расової нетерпимості****.

* Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. Вена, 2015. С.33-34. (<http://www.osce.org/ru/fom/219726?download=true>)

** Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on "hate speech" adopted on 30 October 1997 (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b>)

*** Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» – К.: Тютюкин, 2010. С. 8.

**** Див.: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/REC7-2003-8-RUS.pdf.

У деяких рішеннях Європейського суду з прав людини фігурує термін «мова ворожнечі» (причому, в тому числі, щодо країн, у рамках національного законодавства яких подібні висловлювання визначаються інакше). Хоча суд не дає чіткого юридичного визначення терміну, його опис часом носить досить конкретний характер, наприклад, «всі види висловлювань, які поширюють, сприяють або виправдовують ненависть, викликану нетерпимістю»*.

У регіоні ОБСЄ в національному законодавстві різних країн - як таких, що використовують поняття «мови ворожнечі», так і таких, які оперують іншими термінами для опису подібного (або схожого) явища, - передбачено досить широкий спектр підходів**, і це тільки в рамках сформованої міжнародним законодавством і усталеної в демократичній Європі політичної традиції (у Сполучених Штатах Америки підхід до цих проблем зовсім інший).

Відсутність єдиного чіткого визначення створює певний простір для свободи трактувань поняття журналістами, громадськими організаціями та експертами.

Основні розбіжності в різних існуючих підходах стосуються визначення груп, проти яких може бути використано мову ворожнечі (або, висловлюючись точніше, відкритий чи закритий перелік «захищених ознак»).

«Мінімалістський» підхід апелює до найочевидніших традиційних ознак – етнічності, релігійної приналежності, походження, іноді – гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації. Цей підхід закріплений у більшості документів юридичного характеру, і на ньому ж у цілому заснована і логіка українського законодавства, що визначає межі дозволеного в сфері масових комунікацій.

Згідно з іншим, «максималістським» підходом, перелік захищених ознак повинен бути максимально широким. До нього очевидно повинні бути зараховані також інвалідність, стать, вік, зовнішність, прихильність певній ідеології, світогляду або субкультури, рівень добробуту, різні соціальні ознаки, наприклад, професія. До прикладу, в публічному просторі і, зокрема, в різних ЗМІ широко поширені (і користуються значною популярністю) гумористичні скетчі, жарти, карикатури або анекдоти, які явно містять ознаки мови ворожнечі, є образливими, принижують гідність та засновані на негативних стереотипах щодо,

* Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» – К.: Тютюкин, 2010. С. 8.

** Див.: Специальное монографическое исследование: Верховский А. Уголовное право стран ОБСЕ против преступлений ненависти, возбуждения ненависти и языка вражды – М.: Центр «Сова», 2015.

Фото зроблено під час проведення круглого столу в Києві в рамках проекту, автор Ілона Істоміна

наприклад, жінки (або навіть конкретно – «блондинки») за кермом. Чи подібні анекдоти і т.п. дуже відрізняються від анекдотів, заснованих на негативних етнічних стереотипах щодо євреїв чи чорношкірих?

Але якщо в останньому випадку антисемітизм або расизм, як правило, абсолютно очевидні, і читачеві (телеглядачеві, користувачеві інтернету), і редактору, який допускає (або не допускає) подібні матеріали в ЗМІ, то у випадку з «блондинкою» наявність мови ворожнечі не так однозначно «прочитується» усіма, хто задіяний в комунікаційному ланцюжку*.

Тим часом у широкому контексті, здавалося б, безвинні жарти є частиною суспільно небезпечного явища. В рамках ґендерних досліджень чітко встановлено взаємозв'язок між сексистськими жартами і упередженим ставленням, прямою чи опосередкованою дискримінацією, агресією і навіть ґендерно обумовленим насильством. Іншими словами, в таких випадках при пильному розгляді простежується той самий логічний ланцюжок, який є очевидно видимим у випадку з расистською мовою ворожнечі. Аналогічно, можна простежити типологічну схожість у випадку мови ворожнечі щодо певних вікових груп (наприклад, персонажі, які зображують нерозумних і неприємних бабусь у гумористичних скетчах, формують контекст, в якому можливі цілком серйозні пропозиції щодо позбавлення пенсіонерів виборчого права). Нарешті, чи дуже типологічно відрізняються анекдоти про жадібних і дурних співробітників ДАІ і міліції (як би зараз не називалися ці структури) від аналогічних жартів, які експлуатують негативні етностереотипи?

Крім того, в рамках «максималістського» підходу передбачається, що перелік захищених ознак обов'язково повинен бути відкритим, оскільки законодавством (і будь-яким іншим формальним визначенням) неможливо передбачити всі потенційні ситуації, в яких проявляє себе риторика ненависті.

І цей аспект «максималістського» підходу має сильну внутрішню логіку. Хто міг подумати п'ять років тому, що величезний масив негативної інформації, який використовує мову ворожнечі, буде звернено на внутрішньо переміщених осіб? Хто міг уявити, яке поширення отримають слова (і відповідні концепти зі всіма супутніми негативними конотаціями) на кшталт «ватник», «укроп», «орк», «правосек», «колорад», «майдаун», «даунбасець», «бандерлог», «сепар» тощо? При цьому публічна полеміка, що супроводжує політичне громадянське протистояння**, досягає дуже високого рівня напруженості. Абсолютно очевидна тенденція до дегуманізації опонента – одна з характерних рис «жорсткої» мови ворожнечі. При цьому

* Треба сказати, що під впливом дослідників та активістів існує досить помітний і нерідко результативний (див., напр. : <https://www.056.ua/news/1330958>) громадський рух проти сексизму в рекламі. Правда, протидія об'єктивізації жінки в рекламі практично ніколи не апелює до концепту «мови ворожнечі». Однак цей приклад показує, що навіть за відсутності взагалі яких би то ні було законодавчих норм, що обмежують фантазію рекламодавця (і рекламного агентства) в цій сфері, виключно тиск громадськості і консенсус всередині професійного співтовариства може поступово змінювати ситуацію. Звісно ж, що зацікавленим представникам журналістської спільноти варто уважно вивчити цей досвід.

** Хочу зазначити, що ніякою мірою не схильний розглядати російсько-український конфлікт, що почався з окупації Криму і продовжився збройною агресією в Донецькій і Луганській областях, як «громадянський». Однак агресія сусідньої держави супроводжувалася (і супроводжується зараз) масованим пропагандистським впливом на українців проросійської політичної орієнтації, що в умовах кривавого конфлікту призводить і до високого ступеня напруженості всередині українського суспільства, причому не тільки розділеного «лінією розмежування».

йдеться про конфлікт, який не має жодних чітких етнічних, релігійних чи тим більше расових маркерів (навіть «природний» мовний маркер зовсім не обов'язково наявний). Критерієм приналежності до групи «свій» або «чужий» є політична орієнтація в найширшому сенсі (навіть не приналежність до тієї чи іншої партії або конкретної ідеології, а більша або менша лояльність до ідеї української національної незалежності, державного суверенітету і територіальної цілісності, та більший або менший ступінь самоотожнення з Україною).

Однак при всій концептуальній силі «максималістського» підходу його практична цінність може бути оскаржена. По-перше, надмірно широкі рамки розуміння того, що таке «мова ворожнечі», розмивають це поняття. Включення соціальних категорій до переліку захищених ознак цілком логічно може в підсумку призвести до ситуації, подібної російській. Нагадаємо, що в РФ були резонансні прецеденти офіційної кваліфікації висловлювань різного жанру (від повідомлень у соціальних мережах до документальних фільмів) як таких, що викликають ненависть або ворожнечу до соціальної групи. В одному з подібних випадків йшлося про співробітників міліції («невірних ментів», згідно із записом у соціальній мережі), в іншому – про «російських скінхедів-націоналістів». Подібна логіка, цілком виправдана з формальної юридичної точки зору, якщо в законодавстві існує подібна норма про «соціальні групи», легко може призвести до імунітету від критики з боку ЗМІ, наприклад, депутатського корпусу (який теж представляє собою соціальну групу) та ін. Однак, по-друге, і для нас у даному випадку це видається більш значущим, в українському законодавстві, попри наявність відкритого переліку захищених ознак (наприклад, у ст.161 Кримінального кодексу), все ж очевидно проглядається «мінімалістичний» підхід. Тому далі я апелюватиму до концепту мови ворожнечі, обмеженому захищеними ознаками етнічності, релігійної приналежності, мови, «раси» тощо*.

Насправді, на наш погляд, цілком достатнім для практичних потреб є визначення, запропоноване російським Інформаційно-дослідним центром «Сова» – провідною професійною організацією на пострадянському просторі, яка ось уже понад 15 років досліджує ксенофобію і політичний екстремізм. Згідно з цим визначенням, «мова ворожнечі – це некоректні висловлювання на адресу етнічних, релігійних, певних соціальних груп і співтовариств, а також на адресу окремих індивідів як представників/представниць цих груп»**.

Зрозуміло, що мова ворожнечі може мати різний «градус». У різних прийнятих підходах застосовують різні «шкали», за якими можна виміряти інтенсивність ненависті, закладеної у висловлювання. Наші колеги з центру «Сова»***, аналізуючи свій моніторинг, виділяють 17 видів висловлювань, які визначають як «мову ворожнечі», – від закликів до насильства і дискримінації до цитування чужих ксенофобних текстів без коментаря****.

* Підкреслю, що в європейському законодавстві, як правило, дається (або мається на увазі) саме таке (або переважно таке) трактування поняття «мова ворожнечі».

** Див. напр.: Кожевникова Г. Язык вражды: типология ошибок журналиста // Прикладная конфликтология для журналистов. М., 2006. С. 95; Она же. Прикладное религиоведение для журналистов. Москва: «Права человека», 2009. С.48.

*** Див. напр.: Кожевникова Г. Язык Вражды в предвыборной агитации и вне ее – М.: Центр «СОВА», 2004.

**** Зазначу, що, згідно з моніторингом Проекту «Без кордонів» Центру «Соціальна дія», в 2013 – 2014 рр. в українських ЗМІ саме цитування явно ксенофобних висловлювань без коментаря було найпоширенішою формою мови ворожнечі в українських ЗМІ. См.: Звіт за результатами моніторингу мови ворожнечі в українських ЗМІ. К., 2015.

У цьому широкому діапазоні розташовуються такі типи, як «згадка етнічної або релігійної групи або її представників як таких у принизливому або образливому контексті (у тому числі в кримінальній хроніці)», «міркування про непропорційну перевагу тієї чи іншої етнічної або релігійної групи в матеріальному достатку, представництві у владних структурах, пресі тощо», твердження про історичні злочини тієї чи іншої етнічної або релігійної групи як такої (на зразок «мусульмани завжди поширювали свою віру вогнем і мечем») тощо.*

Ми в цілому схильні вважати цю класифікацію вдалою. Однак оскільки в даному випадку нас цікавить не вивчення власне об'єкта (мови ворожнечі), а формулювання рекомендацій, спрямованих на поліпшення ситуації в інформаційному просторі, пропонуємо трохи змістити акценти. З практичної точки зору, нам видається найважливішим виділити три основні групи висловлювань**, що в цілому підпадають під визначення «мови ворожнечі»:

- 1) «жорсткий» – прямі або завуальовані заклики до насильницьких дій і/або дискримінації щодо реальних або уявних представників тієї чи іншої групи;
- 2) «середній» – пряма образа, приниження гідності людини на основі її реальної чи уявної приналежності до тієї чи іншої групи, формування узагальненого негативного образу всієї групи в цілому або окремих її представників на основі стереотипних негативних рис і характеристик, приписуваних представникам групи;
- 3) «м'який» – формування узагальненого негативного образу всієї групи в цілому або окремих її представників у завуальованій формі.

Можливо, в узагальненому вигляді не зовсім точно зрозуміло, де проходить межа, яка перетворює «кількісну» відмінність у «градусі» інтенсивності ненависті на «якісну», що переводить публікацію чи інше висловлювання з однієї категорії в іншу. Звичайно, чіткої межі тут немає; однак далі на прикладах я постараюся пояснити, в чому, на мій погляд, полягає різниця між цими типами проявів мови ворожнечі і чому мені вона видається важливою.

Не слід сприймати цей поділ як жорсткий. У даному випадку нас цікавить насамперед не науковий, а практичний підхід. При всій умовності і методологічній уразливості, ця класифікація видається мені корисною саме для того, щоб спробувати сформулювати можливі рекомендації, які передбачають використання різних інструментів різними акторами залежно від ступеня жорсткості і форми проявів мови ворожнечі.

С. 15; 33.

* Див., напр.: Кожевникова Г. Язык вражды после Кондопоги – в.: Верховский А. (ред.) Язык вражды против общества. М.: Центр «СОВА», 2007. С.12-13.

** Власне, експерти «Сови» в своїх щорічних узагальнюючих доповідях групують тексти, що містять мову ворожнечі якби були попередньо умовно класифіковані по одному з 17 типів, за трьома категоріями в залежності від ступеня жорсткості мови ворожнечі.

Теоретично, «жорстка» мова ворожнечі підпадає під дію кримінального законодавства. Практично ж формулювання профільної 161 статті КК настільки розпливчисті, а правозастосовна практика настільки недостатня, що можна констатувати практичну безпорадність держави в особі правоохоронних органів перед навіть відвертим розпалюванням міжнаціональної ворожнечі.

Оскільки вдосконалення законодавчої бази ми торкнемося в іншому розділі, тут обмежимося рекомендаціями в сфері протидії мові ворожнечі в рамках існуючого юридичного поля, а також у сфері впливу на ситуацію в неюридичній площині.

По-перше, з огляду на відсутність у представників правоохоронних органів достатньої кваліфікації (хоча б через брак досвіду) для адекватного трактування релевантних положень Кримінального кодексу керівництву Міністерства внутрішніх справ і прокуратури, а також іншим вищим посадовим особам та представникам місцевого самоврядування в регіонах слід демонструвати політичну волю, спрямовану на припинення розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Добре це чи погано, але, як показує досвід 2007–2008 рр., коли мали місце кілька показових справ, подібна практика виявляється дієвою.

По-друге, при уважному аналізі правозастосовної практики можна виявити приклади адекватного реагування правоохоронних органів на поширення матеріалів, що містять мову ворожнечі, в рамках існуючої законодавчої бази. Наприклад, характерним є вирок, винесений розповсюдженню ідеологічної праці лідера німецького нацизму Адольфа Гітлера «Майн кампф» у квітні 2016 р.^{*} Хоча дії обвинуваченого були кваліфіковані за ст.300 Кримінального кодексу («розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості»), в судовому рішенні стверджується: «Загальна семантична спрямованість книги «Моя боротьба» є негативною стосовно так званих «неарійських народів», насамперед євреїв та слов'ян, що розпалює ворожнечу на національному та расовому підґрунті і є пропагандою ідей націоналізму та расизму. У книзі використано принизливі характеристики, негативні емоційні оцінки й негативні установки стосовно так званих «неарійських народів», насамперед євреїв та слов'ян». Таким чином, хоча покарання не було винесено за статтею, під кваліфікацію якої формально підпадає мова ворожнечі, проте її наявність у матеріалах, що стали підставою для відкриття провадження, було адекватно відзначено слідством і судом.

Додаткові можливості, на наш погляд, дає також Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Правоохоронні органи повинні карати ті види мови ворожнечі, які можна віднести до жорстких. Що стосується проявів середньої жорсткості, тут адекватнішими представляються інші механізми.

По-третє, насправді в Україні були відомі і прецеденти заборони поширення пропагандистських матеріалів, що розпалюють міжнаціональну ворожнечу, і в позасудовому порядку. Так, практично забутим, але не скасованим рішенням нині не існуючої Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі на території України була заборона поширення тієї ж книги «Майн кампф», а також, наприклад, вкрай ксенофобського і антисемітського неоязичницького твору «Удар русских богов». Хоча зараз сам факт роботи Національної експертної комісії згадується радше як курйоз, проте слід враховувати, що в Україні взагалі можлива заборона на поширення матеріалів, які розпалюють національну ворожнечу і

* <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57478032>

без рішення суду та кримінального провадження, відкритого за ознаками ст.161 КК. Можливо, це шлях, який може конкретизувати розпливчасті і неконкретні механізми в згаданому вище законі «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Але якщо говорити конкретно про засоби масової інформації, то у держави є й інші, більш очевидні можливості.

Це, по-четверте, - зрозуміло, ст. 6 Закону «Про телебачення та радіомовлення», згідно з якою «не допускається використання телерадіоорганізацій для розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їхніх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження». Важливим є те, що Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – це постійно діючий орган державної влади, відповідальний за дотримання цього закону і легітимний для застосування санкції в разі його порушення. Національна рада може самостійно, в позасудовому порядку виносити попередження (у випадку разового порушення), пред'являти штрафи (в тому числі, за бездіяльність в усуненні порушення після попередження) та ініціювати (через суд) відкликання ліцензії, якщо порушення не було усунуто після попередження і штрафу.

Подібний порядок контролю за ЗМІ видається тим більше логічним, що він не означає кримінального переслідування. Нам здається, що як у суспільства, так і у правоохоронних органів є сумнів щодо виправданості кримінального переслідування «за слова» (це якщо залишити за дужками невдале формулювання ст. 161 КК, яка вкрай ускладнює доказ провини). При використанні ж механізму нагляду за дотриманням профільного закону з боку контролюючого органу порушення фіксується не в рамках кримінального діловодства. Після цього воно або усувається, або не усувається, і тоді слідує жорсткіше покарання, можливо, навіть у судовому порядку, але знову-таки, яке не означає кримінального переслідування. Подібний механізм не дає і зайвої влади над ЗМІ державі, не створює широких можливостей для переслідування незалежних медіа.

Нарешті, по-п'яте, ми хотіли би підкреслити роль професійного журналістського співтовариства у протидії мові ворожнечі в ЗМІ.

Реакція держави на найбільш кричущі прояви мови ворожнечі представляється нам крайнім заходом. «М'яку», завуальовану мову ворожнечі все одно неможливо зупинити на рівні законодавства та дії державних контролюючих органів. Велике значення має системна робота всередині власне медійного цеху, спрямована на викорінення мови ворожнечі не тільки як загрозливого для громадському спокою явища, але і як ознаки непрофесіоналізму. Вкрай важливо підвищення кваліфікації журналістів, редакторів і, можливо, навіть власників ЗМІ. Корисними представляються семінари і тренінги, що розкривають поняття мови ворожнечі та неприпустимість її застосування.

Фото зроблено в рамках проектної зустрічі фонду EVZ в Києві, автор Ілона Істоміна

Зрозуміло, необхідний системний і постійний моніторинг ЗМІ на предмет мови ворожнечі. Нам здається, найкращим варіантом буде, якщо такий моніторинг здійснюватимуть професійні журналістські організації. Крім підвищення нашої обізнаності про ситуацію, з досвіду інших країн відомо, що фіксація «антилідерів» медійного ринку, вручення «антипремій» може істотно вплинути на інформаційне середовище в цілому.

Вкрай бажаною була б активізація Комісії з журналістської етики у сфері протидії мові ворожнечі. Хоча це громадська організація і її рішення не можуть носити обов'язкового характеру, представляється виправданим створення певного роду консенсусу визнання її авторитету в професійному середовищі. Подібним чином на недержавному рівні досить ефективно регулюються відносини в найрізноманітніших сферах – від спорту до адвокатури. Активізація діяльності Комісії з журналістської етики, підвищення її авторитету в професійному середовищі зроблять експертизу цієї комісії вагомим, а рішення – такими, що їх не можна буде ігнорувати.

Механізми саморегуляції професійного середовища уявляються нам найперспективнішим шляхом поліпшення ситуації з використанням мови ворожнечі у засобах масової інформації і публічній сфері взагалі.

ANTI-SEMITISM AND XENOPHOBIA AGAINST ROMA IN UKRAINE

INTRODUCTION

In 2017, the project «Data Analysis and Recommendations for Combating Anti-Semitism and Xenophobia Against Roma in Ukraine: Equal Rights and Equal Opportunities» was implemented.

The project was aimed to analyze the situation of anti-Semitism and xenophobia against Roma and to formulate the recommendations for counteracting these negative phenomena.

The project was implemented by the Congress of Ethnic Communities of Ukraine (CECU) in partnership with the «Civil Alternative» Foundation (Kharkiv) and the Regional Charitable Fund «Resonance» (Lviv) with the financial support of the EVZ Foundation – «Memory, Responsibility, Future» (Germany). The idea, structure and methodology of the project were developed by Vyacheslav Likhachev. The coordinator of the project was Lyudmyla Bondarenko (manager of educational projects of CECU).

Following the initiative of the EVZ Foundation in 2017 similar projects were carried out simultaneously in five countries - Ukraine, Czech Republic, Poland, Hungary and Lithuania.

In January 2017, with the support of the EVZ Foundation, experts from these countries, who were studying the situation of anti-Semitism and xenophobia in relation to the Roma and to develop the recommendations, gathered for a working meeting in Berlin to discuss the thematic framework of the project and the methodology.

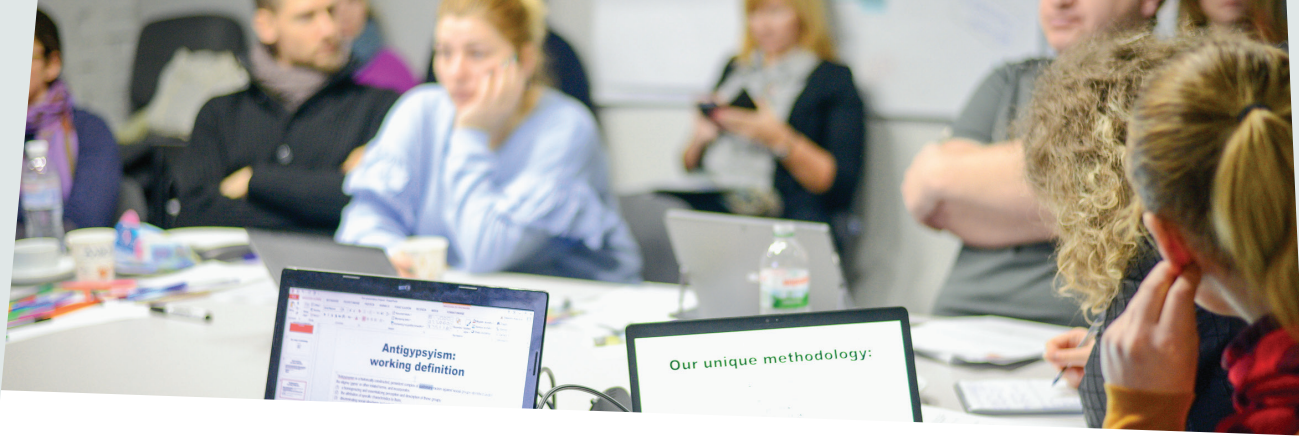
In January 2018, experts from Czech Republic, Poland, Hungary and Lithuania, as well as representatives of the EVZ Foundation and invited external experts gathered for the final meeting in Kyiv.

During the meeting, teams of scholars and civil society representatives shared the results of anti-Semitism and xenophobia against Roma data in their countries, discussing the strategies and policy recommendations for politicians, media, government agencies and civil society.

The organizational support for the event was provided by the Congress of Ethnic Communities of Ukraine.

The results of the general meeting showed that groups of experts in each country worked on their own methodology, choosing different focus and research mechanism.

In Ukraine, within the framework of the project in 2017, CECU analyzed factors that could affect the manifesta-

tion of anti-Semitism and Romaphobia, in particular, in relation to current legislation, media policy, social processes, implementation of existing strategies and programs, as well as a practice of prevention and response to similar manifestations.

The materials of existing research in this area were studied; representatives of the Jewish and Roma communities conducted a survey and numerous expert interviews. Several times the project experts traveled to the regions to study the vivid manifestations of xenophobia. In the autumn of 2017, in Lviv, Kharkiv and Kyiv (cities listed in the chronological order) experts conducted roundtables to discuss the strategies of counteracting anti-Semitism and xenophobia against the Roma. The project experts presented their work for comments at the final public hearings, also held in Kharkiv, Lviv and Kyiv.

The following persons took part in the project: Olga Vesnyanka (media expert, human rights defender, journalist, expert of the Anti-Discrimination Coalition, trainer of the “Tolerance and Non-Discrimination in the Police” course), Olena Hrabovska (director of the “Resonance” Foundation), Vyacheslav Likhachev (project initiator in Ukraine, Head of the Monitoring the Rights of Ethnic Minorities Group at Kyiv State University), Maria Yasenovska (director of the “Civil Alternative” Foundation; human rights expert, trainer of the Council of Europe’s Youth Directorate). When necessary, all participants consulted the specialists throughout the project and involved other experts for recommendations development.

The opinions and evaluations contained in the text belong to the experts of the project and do not necessarily reflect the official position of the CECU and partner organizations. The outcome of the project, containing the analysis of data and recommendations, is the result of a collective work. All facts and assessments are the responsibility of the authors. The whole text is the editor’s responsibility. The “Memory, Responsibility, Future” Foundation (EVZ) is not responsible for the content of the text.

The project caused a wide public response. Representing the work within the framework of the project, the experts gave numerous interviews to the mass media, held several press conferences; spoke at Ukrainian and international conferences, seminars and roundtables.

Public interest has confirmed the relevance and significance of the work on countering anti-Semitism and xenophobia in Ukraine.

SUMMARY

According to Ukrainian Census (2001), **the number of Jews was 103,000 persons (104,500, taking into account Krimchaks and Karaites), Roma – 47,000 persons.**

The given data can be considered only as an approximate representation.

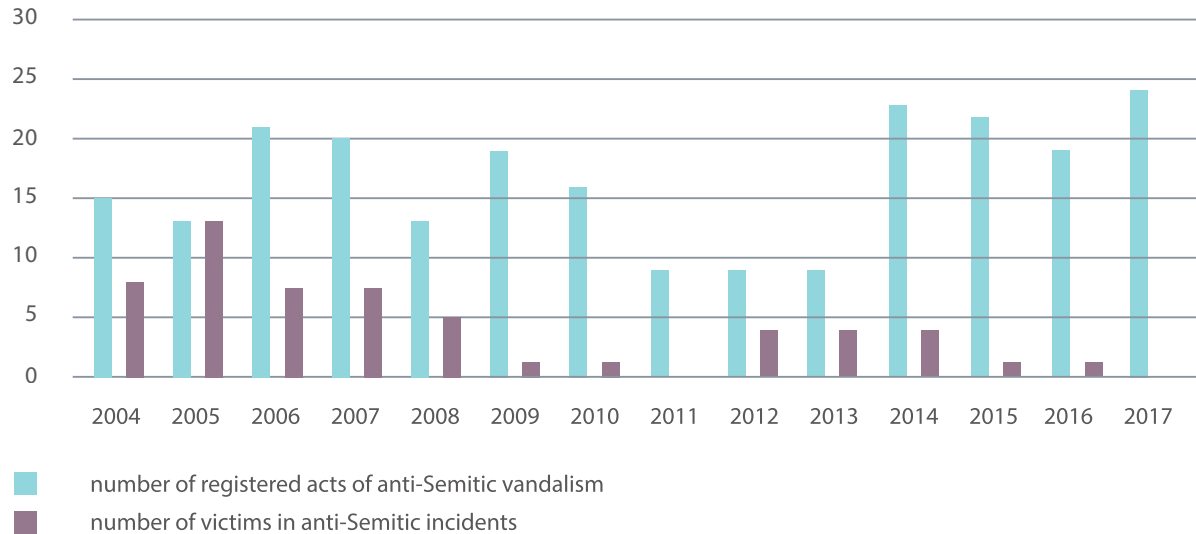
Jewish organizations estimate that the number of Ukrainian citizens who are subject to the Israeli Law of Return is about 250,000 persons.

The estimates of the number of Roma in Ukraine, given by representatives of civil and European organizations, range from 120,000 to 400,000 persons.

We should emphasize that the Roma are below this conditional social hierarchy. Researchers record that the largest social distance according to the xenophobia index of all ethnic groups is against the Roma.

Jewish people, on the contrary, are above this imaginary hierarchy. Thus, within the framework of this project, groups of ethnic minorities from the opposite social situation were united.

ANTISEMITIC HATE CRIMES

Unfortunately, due to the number of subjective (including the lack of all-Ukrainian «umbrella» organization and the systematic monitoring) and objective reasons (a large number of crimes, wide regional scope, and difficulty of crime identification), there is no final statistics of crimes on the basis of xenophobia against Roma in Ukraine.

However, the recorded incidents give an idea of a very difficult situation. Roma are the subject to the systematic discrimination, police harassment and hate-based violence.

The problem of using the rhetoric of hate (or hate speech) has long been perceived by the whole Ukrainian society and the journalist professional community in particular as one of the factors that negatively affect the country's information climate and vulnerable groups, contributes to the incitement and escalation of the conflicts.

This is of course not only Ukrainian problem. The Council of Europe formally states that hate speech is a threat to the democracy and human rights throughout the region.

However, despite the awareness of the importance of this problem, a large part of the experts state that civil society and professional organizations in Ukraine do not make enough systematic and long-term efforts to counteract this phenomenon.

There is no officially adopted legal definition of the hate speech in the legislation of Ukraine.

This term is used mainly in the works of public organizations, based on the various definitions adopted in European and other Western countries that sometimes differ in details.

It is clear that hate speech can have a different «degree».

From a practical point of view, we think that it is important to distinguish three main groups of statements* that fall within the «hate speech» definition:

- 1) «hard» - direct or concealed appeals to the violent actions and / or discrimination against real or imagined representatives of a group;
- 2) «medium» - a direct image, humiliation of human dignity on the basis of his or her real or imaginary belonging to the specific group, the formation of a generalized negative image of the whole group or its individual representatives on the basis of stereotyped negative features and characteristics attributed to the group's representatives;
- 3) «soft» - the formation of a generalized negative image of the whole group or its individual representatives in a veiled form.

Theoretically, the «hard» hate speech is subject to the criminal law. In practice, the wording of the 161 Article of the Criminal Code is so vague, and the law practice is so insufficient that it is possible to affirm the practical helplessness of the state in form of the law enforcement bodies facing the outright incitement of interethnic hostility.

However, carefully analyzing the law enforcement practices, we can identify examples of adequate response by the law enforcement agencies to the spread of materials containing hate speech within the framework of the existing law.

Law enforcement agencies must punish those types of hate speech that can be attributed to the “hard” category. Regarding the manifestations of medium hardness, other mechanisms are more appropriate. The state has other, more obvious opportunities.

Article 6 of the Law «On Television and Radio Broadcasting» states that «Television and radio broadcasting organizations are not allowed to incite ethnic, racial or religious hate and hostility; propaganda of exclusiveness, superiority or inferiority of persons on the grounds of their religious beliefs, ideology, belonging to one or another nation or race, physical or property status, social origin». It is important that the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting is a permanent government body responsible for complying with this law and legitimate for the application of a sanction in case of violation. The National Council may independently issue a warning (in the case of the one-time violation) in an extrajudicial manner, impose fines (including for inaction while eliminating the violations after a warning) and initiate (through the court) a revocation of the license if the violation has not been eliminated after the warning and fine.

* In their annual general reports, experts of “Sova” group texts that contain hate speech and were previously classified into one of 17 types into three categories, depending on the level of hate speech cruelty.

This order of control over the media appears to be more logical and it doesn't involve criminal prosecution.

Finally, we would like to emphasize the role of the professional journalistic community in countering the hate speech in the media.

The reaction of the state to the stark manifestations of the hate speech seems to be the last resort. It is still impossible to stop the "soft", veiled hate speech at the level of legislation and the actions of state controlling bodies. The systematic work within the actual media center is of great importance, aimed at eradicating the hate speech not only as a phenomenon of the civic calm threat but also as signs of unprofessionalism. It is extremely important to improve the skills of journalists, editors and, possibly, even media owners. The workshops and trainings that reveal the notion of hate speech and the inadmissibility of its use are very useful. Of course, the systematic and continuous monitoring of the media for the instances of hate speech is necessary. We think that it should be carried out by professional journalists. As we know from the experience of other countries, in order to raise the awareness of the situation, we also need to identify the «anti-leaders» of the media market and award the «anti-bonuses» that can significantly affect the information environment as a whole.

